

Nunatsinni utoqqaat inuunerat peqqissusaallu

Issittumi Utoqqalineq qulequtsiullugu ilisimatusarnermi
inerisaanermilu suliniummit nalunaarusiaq

Kamilla Nørtoft
Peter Bjerregaard
Lise Hounsgaard
Christina Viskum Lytken Larsen
Ingelise Olesen
Tenna Jensen

SIF-ip nunarput pillugu allakkiaani nr. 31

Nunatsinni utoqqaat inuunerat peqqissusaallu

Issittumi Utoqqalineq qulequtsiullugu ilisimatusarnermi inerisaanermilu suliniummit nalunaarusiaq

Kamilla Nørtoft, Peter Bjerregaard, Lise Hounsgaard, Christina Viskum Lytken Larsen
Ingelise Olesen, Tenna Jensen

Copyright © 2019
Statens Institut for Folkesundhed, SDU

Kukkunersiuisoq: Marit Eika Jørgensen

Titartaganngorlugit takussutissiat tabelillu ilanngullugit suminngaanneernerilu ersarissumik nalunaarlugit tigulaarineq akuerineqarsinnaavoq.

Naqitaq: ISBN 978-87-7899-482-0
Qarasaasiakkut pissarsiassaq: ISBN 978-87-7899-483-7
ISSN 1601-7765

Statens Institut for Folkesundhed
Studivestrad 6
1455 København K
www.sdu.dk/sif

Nalunaarusiaq uannga aaneqarsinnaavoq:
www.sdu.dk/sif

Kamilla Nørtoft, lektori, *Copenhagen Center for Health Research in the Humanities, SAXO-Institutti, Københavni Universitetia*

Peter Bjerregaard, professori, *Center for Folkesundhed i Grønland, Statens Institut for Folkesundhed, Syddansk Universitet kiisalu Kalaallit Nunaanni Peqqinnissamut Ilisimatusarfik, Peqqissaasutut Ilinniartitaanermi Peqqinnissamullu Ilisimatusarnermi institutti.*

Lise Hounsgaard, professori, *Kalaallit Nunaanni peqqinnissamut ilisimatusarfik Peqqissaasutut Ilinniartitaanermi Peqqinnissamullu Ilisimatusarnermi institutti, OPEN, Klinisk Institut, Syddansk Universitet*

Christina Viskum Lytken Larsen, pingaarnertut siunnersorti, *Center for Folkesundhed i Grønland, Statens Institut for Folkesundhed, Syddansk Universitet*

Ingelise Olesen, forskningskoordinator, *Center for Folkesundhed i Grønland, Statens Institut for Folkesundhed, Syddansk Universitet kiisalu Kalaallit Nunaanni Peqqinnissamut Ilisimatusarfik, Peqqissaasutut Ilinniartitaanermi Peqqinnissamullu Ilisimatusarnermi institutti, Ilisimatusarfik.*

Tenna Jensen, lektori, *Copenhagen Center for Health Research in the Humanities, SAXO-Institutti, Københavni Universitetia kiisalu Kalaallit Nunaanni Peqqinnissamut Ilisimatusarfik, Peqqissaasutut Ilinniartitaanermi Peqqinnissamullu Ilisimatusarnermi institutti, Ilisimatusarfik.*

Aallaqqaasiut

Nalunaarusiaq Issittumi Utoqqalineq qulequtsiullugu ilisimatusarnermut inerisaanermullu atatillugu suliniummi, suliffeqarfiiit suleqatigiit pingasut akornanni ilisimatusartunit allanneqarpoq. Nunatsinni utoqqaat inuunerat peqqissusaallu, nunatsinni utoqqaat inuunerannik maannamut annertunerpaamik ataatsimut isiginnilersitsivoq. Nunatsinni Danmarkimilu ilisimatusarnermi suleqatigiit nunatsinilu kom-munini sisamani suliffinni suleqatigisat akornanni suleqatigiinneq, paasissutissanik anner-tuunik assigiinngiiaanillu uuttorneqarsinnaasunik uuttorneqarsinnaanngitsunillu pilersitsinissamut periarfissiivoq. Nalunaarusiaq utoqqaat inuunerannut, peqqissusaannut utoqqarnillu paaqqutarinnif-finni suliner-mut atituumik paasissutissiivoq. Allaaserinnittut ilisimatusarfinnit makkunangaanne-ersuupput: Ilisimatusarfik, Syddansk Universitet Københavnillu Universitetia.

Inuup inuiaqatigiillu pissusaannik najuulluni misissuinernik uuttorneqarsinnaanngitsunik kiisalu nuna tamakkerlugu innuttaasut peqqis-susaannik misissuisitsinerup ilaatut misissuinernik uuttorneqarsin-naasunik ataatsimoortitsineq, utoqqaat inuunerannut peqqissusaan-nullu, qaffasissutsini arlalinni, assissaqanngitsumik paasisimasaqalersitsivoq.

Ilisimatusarnermi najuulluni sulineq, ammasumik apersuinernik-, aalajangersimasunik sammisalin-nik-, suleqatigiissuteqartunik takussu-tissii-ner-nik- allagaatinillu misissuinernik imaqarpoq. Kommu-nip paaqqutarinniffiini, kikkunnulluunniit ammasuni utoqqaallu namminneq angerlarsimaffiini- utoq-qaat angerlarsimasut, paaqqutarineqartut utoqqalisussallu akornanni- najuulluni ilisimatusartoqar-poq. Paasissu-tissat uuttorneqarsinnaasut nunarput tamakkerlugu utoqqaat utoqqalisussallu akorn-anni atukkanik, inooriaatsimik peqqissutsimillu innuttaasut nappaataannik ilisimatusarluni misissui-nerupput 2018-imilu Kalaallit Nunaanni innuttaasut peqqissusaannik misissuisitsiner-mut atatillugu katersorneqarlutik. Peqataasussanik Nuummi, kitaani illoqarfinni nunaqarfinnilu annerusuni minne-rusunilu kiisalu Tasillami Qaanaamilu najugalinnut amerlasuunut sinniisutut misissuiffigineqartussa-nik, innuttaasut peqqissusaannik misissuisitsisarnernit makits-isoqarpoq. Makitaasut (peqataasullu) taamaalillutik nuna tamakkerlugu amerlanernut sinniisuupput.

Nalunaarusiaq politikereit utoqqarnillu sullissisut akornanni nalinginnaanerusumillu innuttaasuni pit-saasumik oqallinnissanut toqqammavis-siinissamut piukkunnaateqarpoq. Utoqqaat qanigisaasullu suliat ingerlanneqarnerisa napparsimanermilu aqqusaartukkat ataqatigiissutut misiginissaannut nu-kissallu (sulisut, ilisimasat, atortussat) pitsaanerpaamik atorneqarsinnaanissaannut, pisortat inger-latsivii ilinniakkallu akimorlugit suleqatigiinnerup aalajangiisuunera, nalunaarusiami pingaartinneqar-poq. Peqqissaanermi ikiortit amerlasuut, peqqissaasut timimik sungiusaasut/pillorissaasullu kom-muniminni kisimiikamik sulianut-, unammilligassanut pilersaarutinullu tunngatillugu suleqatinik qani-mut siunersioqatigisinnaasanik amigaateqarput.

Minnerunngitsumik iliuuseqartussani assigiinngitsuni pisariaqartitat, kissaatit periarfissallu aallaavi-usinnaaqullugit utoqqarnik, sulisunik qanigisaasunillu sammisassanut inerisaanernullu atatillugu iliuuserisanut peqataatitsineq taamatuttaaq pingaaruteqartigaaq. Utoqqaat inuiaqatigiinnut nukissaa-pput annertuut kulturimullu tunngatillugu piginnaasaasa ilisimasaasalu annertuut ulluinnarni atornis-saat pikkorif-figinerujussuusariaqarparput.

Atuarluarisi

Christina Viskum Lytken Larsen
Ilisimatusaqatigiinnik aqutsisoq,
Statens Institut for Folkesundhed, SDU

Morten Grønbæk
Direktøri
Statens Institut for Folkesundhed, SDU

Imarisai

Eqikkaaneq	6
1. Saqqummiussineq	9
1.01 Nalunaarusiami siunertaq	9
1.02 Nassuiaatit	10
1.03 Paasissutissat tunngavigisat periusaasorlu	11
1.04 Utoqqarnut atugassarititaasut peqqissuserlu pillugit siornatigut misissuisarsimanernut takussutissiaq	13
2. Utoqqarnut atugassarititaasut	15
2.01 Ineqarnermut tunngasut	15
2.02 Suliffeqarneq aningaasaqarnerlu	16
2.03 Inuttut attaveqarfiit	17
2.04 Timimik atuineq	19
2.05 Ulluinnarni ikiorteqarneq /ikiuunneq	20
3. Nerisat, tupatorneq, imigassaq timimillu atuineq	23
3.01 Nerisat nerisarisartakkallu	23
3.02 Tupa imigassarlu	24
3.03 Timikkut peqqissuseq, timimik atuineq nukittussuserlu	25
4. Peqqinneq nappaateqarnerlu	29
4.01 Timikkut peqqinneq	29
4.02 Tarnikkut peqqinneq	30
4.03 Puigortunngorneq	30
4.04 Nappaatit anigugassaangitsut toqulu	33
5. Utoqqarnut tunngatillugu nammineq piumassutsimik suliaqarneq, piumassusikkaat attaveqatigiinnerlu	35
5.01 Nammineq piumassutsimik suliaqarneq	35
5.02 5.2 Piumassusikkaat	35
5.03 Innuttaasut, kommunit peqqinnissaqarfiullu akornanni attaveqatigiinneq	36
6. 2005-imiit 2018-imut peqqissutsimut tunngatillugu pissusaajartortut	39
7. Maluginiagassat	41
Najoqqutarisat	44

Eqikkaaneq

Nalunaarusiaq nunatsinni utoqqaat inuunerannut peqqissusaannullu tunngasunik arlalinnik ilisimatusarnermik tunngaveqartunik ingerlatitseqqiivoq. Nalunaarusiaq arfineq marlunnik kapitaleqarpoq, periutsinik uuttorneqarsinnaasunik uuttorneqarsinnaanngitsunik paasisanillu tunngaveqartoq. Eqikkaaneq kapitalit aappaanniit arfernannut, sammisanut assigiinngitsunut tunngavoq. Kapitalimi siullermiipput nalunaarusiami paasissutissanut tunuliaqutaasut periusaasumullu nassuiaatit. Kapitalit arfineq aappaat utoqqarnut tunngatillugu maluginiagassanik arlalinnik imaqarpoq.

Kapitalit aappaat. Utoqqarnut atugassarititaasut

Ineqarnermut tunngasut piffissap ingerlanerani allanngoriartorput. Utoqqaliartornermi arlallit uillarlutilluunniit nuleertarput arlallillu kisimiittuullutik. Uillarnerit nuleernernit amerlanerupput kisimiittuugajunerullutillu. Utoqqaliartorneq ilutigalugu paaqqutarinniffinniittut amerliartortarput. Utoqqaat amerlanerpaat sapinngisamik sivisunerpaamik nammineq inigisaminniikkusunnerusarput. Nunaqarfanni utoqqarnik paaqqutarinniffinnik utoqqarnullu inissianik amigaateqarneq, utoqqaat ilaasa ilaqtattik peroriartorfitsik avatangiisitillu qimallugit inimit pisariaqartitsinerminnut naapertuunnerusumut nuullutik aallartariaqarnerannik kinguneqartarpoq. Ilaquttanit ungasissumiinneq maqaasinertut annertuutut amerlasuunit misigineqarpoq. Utoqqaat utoqqaat illuini paaqqutarinniffinnilu najugaqartut akornanni- taakkunani najugaqarneq amerlasuunit iluarisimaarneqarpoq. Pingaartumik paaqqutarinniffinni periarfissaasut- sulisunit ikiorneqarsinnaaneq, sunniivigeqateqatigiissinnaaneq sammisaqarsinnaanerlu iluarsiimaarnerneqarput.

Nunatsinni utoqqalinersiutisisinnaaneq ukiut ingerlanerani kinguartinneqartarpoq. 2017-imi 66-inut qaffanneqarpoq. Utoqqaat arlallit **inuuniuteqarput** (11%), 32%-illu suliffeqanngikkunik namminneq **piumassutsiminnik suliaqarput**. Utoqqaat amerlasuut namminerisaminnik pensionisiassanik toqqortaqanngitsut, **pisortanit utoqqalinersiat** ulluinnarni atugassanut naammattusaarniarnerat ajornakusoortut misigaat. Nunatsinni sumiiffiit ilaanni silap pissusaata ass. kiassarnermut allanit aningaasartuuteqarnerusariaqarneq nassatarisarpa. Ukiut pensionerfissat nalleraangata inuit ilaannit nunatta qimannisasaata toqqarneqartarneranut aningaasaqarnermut tunngasut patsisaasut pingaarnerit ilagaat.

Ilaqtariittut- **inunnullu allanut atassuteqarnerit** pitsaasut ajunngitsumik utoqqalinissamut pingaaruteqartut, amerlanerit oqaatigaat. Utoqqaat amerlanerit meeraqarlutillu ernutaqarput. Utoqqaat amerlanerit inoqatiminnut ullut tamangajaasa attaveqarput. Utoqqaat peqqissut amerlanerpaat atorluakaminnik angallattakkamik sianernissamut amerlasuunilu internetsimik atuinissamut oqarasuaateqarput. Utoqqaat amerlasuut utoqqaat peqatigiiffiini, timersoqatigiiffinni najukkaminnilu inuit ataatsimoorfiini assigisaannilu peqataapput. Utoqqaqarporli kiserliortutut misigisunik. Illoqarfinnut (13%) sanilliullugit nunaqarfanni kiserliortut (28%) amerlanerupput. Tarnikkut sanngiiffillit ulluinnarnilu timikkut killilimmik piginnaasallit akornanni **kiserliorneq** nalinginnaaneruvoq.

Sammisat soorlu assassorneq, pisuttuarneq, issiavimmi eqaarsaarneq allanillu peqateqarluni sammisaqarneq soorlu qitinneq, erinarsornerlu utoqqarnit inuttut inooqataanerme, timikkut eqqarsartaatsikkullu peqqissutsip attatiinnarnissaanut pingaaruteqarput. Utoqqarnik paaqqutarinniffinni najugaqartut sammisassani assigiinngitsuni peqataanissamut sulisunit assigiinngitsorpassuartigut ikiorneqarsinnaapput. Pinngortitamiissinnaaneq kalaaliminilorsinnaanerlu utoqqaat amerlanersaasa ilorri-simaarnaraat. Utoqqaat amerlasuut **ataatsimoornerni** assigiinngitsuni- soorlu utoqqaat peqatigiiffiini timersoqatigiiffinnilu suleqataapput.

Utoqqaat amerlasuut **allanit ikiorneqaratik** imminnut isumagisinnaapput **allanillu ikiuunnis-samut** nukissaqarlutik. Utoqqaqarporli ilaqtannit, ikinngutinit, sanilinit ilinniarsimasunilluunniit ikiorneqarnissamik pisariaqartitsisunik. Ikiorneqarnissamik pisariaqartitsineq utoqqaat ataasiakkaat timikkut piginnaasaannut attuumassuteqarlunnarpoq. 65-ileereersimasut akornanni 48%-it ulluinnarni suliaqarsinnaanerlu killeqarpoq killilerujussuulluniluunniit, 20%-illu tusillassimallutik. 65-issileereersut innuttaasut peqqissusaannik misissuisitsinermi ilaasut akornanni 27%-it ulluinnarni arlaatigut ikiorneqartarput;

taakku pingajorarterutaat angerlarsimaffimmi ikiorteqartinneqarput, pingajorarterutaat taamaallaat ilaqtanit ikinngutiniillu ikiorneqarput, pingajorarterutaallu taakkunannga tamanit ikiorneqarlutik.

Sulisut tassaapput utoqqarnik paaqqutarinniffinni najugalinnut ikiortissat pingaarnerit. Kommunimi utoqqarnik paaqqutarinninnermi **peqqinnissakkut sullissisut ilinniarsimasut soorlu** timimik sungiusaasut pillorissaasullu **amigaataapput**. Kommununimut ikiortissarsiniarnissaq utoqqaat arlallit ilisimangilaat. Utoqqaat namminneq angerlassimaffimminiittut utoqqarnillu paaqqinniffinniittut namminneq paasiniaasuunnginnamik pisariaqartitaminnillu ersarissumik oqariartortannginnamik, ikiorneqarnissamut pisariaqartitamik tamakkerlugit eqqutsinneqarnissaat ajornakusoortissinnaavaat.

Kapitalit pingajuat. Nerisat, tupatorneq, imigassaq timimillu atuineq

Utoqqaat ajungitsumik utoqqalisutut misiginerannut **nerisat** annertuumik pingaaruteqarput. Utoqqarnik paaqqutarinniffiit amerlasuut nerisat utoqqarnut pingaaruteqassusaat annertuumik soqutigisaraat. Utoqqaat assigiinngitsunik pisariaqartitalit nerisassaat pillugit inuussutissat pillugit **ilitersuutit kalaallisuu amigaataapput**. Igaffimmi sulisut ilinniarsimasut utoqqaarnik paaqqutarinniffiit ilaanni amigaataapput. Tamanna sumiiffiit ilaanni nerisassanik ass. sukkortunut naapertuutinngitsunik sassaalliisoqartarneranik kinguneqarpoq. Allani inuussutissalerinermik ilinniarsimasunik nerisassanik najugaqartunullu immikkut pisariaqartitsisunut immikkut nerisassanik inerisaanermut tunngatillugu pimoorussisunik igaffimmi sulisoqarpoq. Utoqqaat utoqqaliartortillutik manngertunik tamuasinnaajunnaariartortarput. Ullumikkut utoqqaat **kalaaliminertunnginnerulerput**, avataanit eqqussanik neqitornerulerput, mamakujuttutornerulerlutik, sodavanditornerulerlutik kaagisornerulerlutillu. Utoqqaat namminneq pisaminnik ikinngutiminnit ilaqtutaminillu kalaaliminernik pissarsisartut nuannaarutigaat kalaaliminertorajunnerarlutillu. Allat akisuallaarmata qaqutigunnaq kalaaliminertorsinnaapput.

Tupatorneq nappaatigilersinnaasanut amerlasuunut ass. anigorneqarsinnaanngitsumik pualluuteqalersinnaanikkut, uummatikkut taqqatigullu nappaateqalersinnaanikkut, kræfteqalersinnaanikkut ukiunullu inuuffissaraluanut annaasanut amerlanerpaanut patsisaasut pingaarnersaraat. Kalaallit utoqqaat inuusuttunut sanilliullugit tupatunnginnerupput angutillu arnaniit tupatorunnaarajunnerullutik. Utoqqaat inuusuttunit imigassartunnginnerularput aatsaalli 75-ileereernerme assigiinngissut malunnaateqarluni.

Utoqqaat amerlasuut isumaat naapertorlugu ajunngitsumik utoqqalissagaanni **timimik atuineq** pingaaruteqarpoq. Timimik atuinermut atatilugu nal. ak. tamatumunnga atortakkatut namminneq ilisimatitsissutaasut, ukioqqortusiartorneq ilutigalugu annikilliarortarput timimilli atuinermik imminut naliliviginerme, piffissaq tamatumunnga atortagaq 75-ileereersuni annikilliarortarluni. Nalinginnaasumik angutit arnanit timiminnik atuinerupput. Kalaallit utoqqaat siusissuklut nukittussutsimik annaasaqartarnerat nunanilu allani utoqqarnut sanilliullugit pilertortumik nukeerukkiartarnerat, innuttaasut peqqissusaannik misissuisitsinerme, timikkut piginnaasatigut **nukittussutsikkullu** misissuinerup takutippaa. Utoqqaat 65-ileereersimasut 55-iniit 64-inik ukiulinnut sanilliullugit oqimaappallaarujussuit qaqutigoorput. Avatikkut anniaatit **nappaatit anigorneqarsinnaanngitsutut** ukioqqortusiartorneq ilutigalugu anner-tuseriarujussuuartarput.

Kapitalit sisamaat. Peqqinneq nappaateqarnerlu

Arnat angutinit inuusuttullu utoqqarnit **tarnimikkut ippiuteqarnerunerat** ersiuteqarnerunerallu 2018-imi innuttaasut peqqissusaannik misissuisitsinerme takutinneqarpoq. Angutilli inuusuttut 75-ileereersullu akornanni ippiuteqarneruneq takussutissiami takuneqarsinnaasutut U-tut isikkulimmut sanilliullugu arnat ukiumikkut assigiinngissutaat annikinneruvoq.

Utoqqaat **puigortunngortut** arlallit namminneq angerlarsimaffimminiipput. Puigortunngortut angerlarsimaffimminiittut amerlasuut angerlarsimaffimmi ikiorteqartinneqarput qanigisaasuniillu ikiorneqarlutik. Nappaatip immikkoortuini kingulliunerusuni puigortunngortup utoqqarnik paaqqutarinniffimmut imal. puigortunngortunik paaqqutarinniffimmut nuunnissaat pisariaqalerajuppoq. Utoqqarnik paaqqutarinniffinni sulisut, puigortunngornermik nappaatillit taakkununngalu naapertuuttumik tunguineq pillugit ilisimasaat assigiinngisaat. Taamaammat najugaqartut puigortunngortut qanoq immikuullaritsigisumik paaqqutarineqarnerat aamma assigiinngilaq. **Qanigisaasut** arlaqartut isumaat naapertorlugu Peqqinnisaqarfiup kommunillu akornanni **attaveqatigiinneq** amigarpoq. Tamatuma paaqqutarinninnermi iliuuseriniakkanut ajortumik sunniuteqartutut misigaat. Qanigisaasulli sumiiffinni amerlasuuni naammattumik ilisimatinneqartutut misiginngillat. Qanigisaasut aqqusaartugassat ataqatigiinnerunissaat puigortunngornerup qanoq ineriartornissaa – imaappoq aqqusaartugassat suut naatsorsuutigisinnaanissaat,

sulisut pisorta qarfiillu suut puigortunngornermi nalinginnaasumik peqataatinneqartarnerat pillugit qanoq naatsorsuuteqarsinnaanissamik ilisimasaqarnerunissaq ujartorpaat.

Utoqqaat 77%-ii anigorsinnaanngisamik nappaatillit taaneqarsinnaapput, ukioqqortusiar-tornerlu ilutigalugu nappaatillit amerliartulaartarlutik, tamatumanili angutit aarnallu assigiinngissuteqanngillat. Tarnikkut peqqissuseq ilanngukkaanni, utoqqaat 80%-ii anigugassaanngitsumik nappaateqanngikkunik tarnikkut sanngiiffeqarput. Nunatsinni inoorlaani **agguaqatigiissillugit ukiut inuuffiusussat** naatsorsuutigisat nivarsiaqqanut sanilliullugit nukappiaqqani ikinneralaarsuupput, kalaallinili angutini arnanilu 65-inik ukiulinni assigiinngissut annikitsoralaarsuulluni. Inuunermi qanigisanik annaasaqarneq utoqqaat amerlanersaasa misigisimavaat. Taamaammat annaasaqarneq nalinginnaasutut inuunerullu ilassaatur misigineqartarpoq. Utoqqaat amerlasuut qiimasuunissamik pingaartitsinerisa peqatigisaanik, arlaqartut misigissutsinik oqimaatsinik ilaatigut **alianartunik** toqqortaqarput.

Kapitalit tallimaat. Nammineq piumassutsimik iliuseqarneq, piumassusikkaat utoqqarnullu tunngatillugu attaveqatigiinneq

Utoqqarnik paaqqutarinninnermi **piumassusikkaat**, utoqqarnik paaqqutarinniffinni kiffartuussinermik sulialinniit, peqqissaanermik sulialinnut, qullersat ataanni aqutsisunut allaffissornermillu sulialinnut aqqisuussaanikkut inissisimaffinni tamaniipput. Piumassusikkaat ajornartorsiutinut unammilligassanullu ulluinnarni sulinermi pilersartunut isumaliutiginninnikkut aaqqiissutissanillu iliuseqarnekkut suliniuteqartarput. Suliniutimik piviusunngortinnissaannut periarfissaqarluassagunik, pituttugaanngitsunik toqqamma-vissinneqarneq utoqqarnillu paaqqutarinninnermi aqutsisunit sulisuniillu tapersorsorneqarneq aalajan-giisuussapput.

Kommunit utoqqarnik paaqqutarinniffiini, kommunit sulisullu utoqqarnut sammisaqartitsinernut aqqisuussinernullu **nammineq piumassutsiminnik** ikiuuttussanik pissarsiniarneq unammillernartutut isigaat.

Utoqqaat ilaat qanigisaasullu kommunit peqqinnissaqarfiillu akornanni kiisalu innuttaasut pisortaqarfiillu taakkulu aallartitaasa akornanni attaveqatigiinneq ajornartorsiutaasutut misigaat.

Kapitalit arfernat. Peqqinnissamut tunngatillugu periusaajartortut 2005-2018

Peqqinneq peqqissuserlu, innuttaasut peqqissusaannik misissuisitsinerit siuliinut ilaatigut assersuunneqarsinnaavoq. Piffissaq sivisooq isigalugu utoqqarni inooriaaseq inooriaatsillu allanngornera innuttaasut sinnerini ineriartornermut malinnaavoq. Europamiut nerisarisartagaannik nerisaqarneruleriartorneq taamaattorli suli annertuumik aalisagartorneq ersarippoq. Piffissap ingerlanerani oqimaappallaat pualla-vallaallu amerliartorput. Inuusuttut akornanni tupatortut ikinnerugaluit tupatortoqaqaaq tupatorunnaar-toqarlunilu. Kiisalu utoqqaat inuusuttunit annikinnerusumik ajoqusiisinnaagajuttumik imigassamik atuisuupput. 2005-imiit 2010-mut innuttaasut peqqissusaannik misissuisitsinermiit assersuussinerup, nerisat allanngornerat (puiisip neqitornikillineq, aalisagartorneruneq, neqit aapasut, paarnat natitallu allat) pualasuullu amerlinerat, nunatsinni navianaataasut nalinginnaasumik ineriartornerannut utoqqaattaaq peqataaffigisaannut ilaasoq takutippaa. Aap taqqanut naqitsinerata aallu akuata orsup LDL-ip apparnerat Peqqinnissaqarfimmit nakorsaanerup annertusaavigneqarneranik patsiseqarsinnaavoq. Piffissap ingerlanerani nanertisimanerup nikallunganerullu atugaanerat annikillivoq.

1. Saqqummiussineq

Nalunaarusiaq utoqqaat inuunermi atugaannut peqqissusaannullu tunngassuteqarpoq. 2017-imi upernaamiit 2019-ip aasaata tungaanut ilisimasani nuna tamakkerlugu katersanik imaqarpoq. Utoqqaat inuunerat peqqissusaallu ulluinnarni inuuneq, inuunermi atugassarititaasut, iluarusunneq peqqinnerlu qitiutillugit ilisimasani assigiinngiaartunik tunniusseqataanissaq nalunaarusiami siu-nertaavoq. Ilisimatusarnermi najuulluni sulineq, Issittumi Utoqqalineq qulequtsiullugu suliniutip 2018-imilu innuttaasut peqqissusaannik misissuisitsinerup ataani ingerlanneqarpoq. Issittumi Utoqqalineq qulequtsiullugu sulini-ummi, ilisimatusarnermi sulinermilu suleqatigiit assigiinngitsut suleqatigiipput. Innuttaasut peqqissusaan-rik misissuisitsineq suleqatit ilagaat. Nalunaarusiami ilisimatusarfigisat assigiinn-gitsut allaaserinnitta-riaasaat kattunneqarmata, uuttorneqarsinnaanngitsunik misissuinerit inernerit maanna pisutut nas-suarneqarput innuttaasullu peqqissusaannik misissuisitsinerit inernerit pereersutut nassuarneqarlutik.

1.01 Nalunaarusiami siunertaq

Ukiut 25-it tulluuttut ingerlaneranni utoqqaat 66-ileereersut innuttaasut 7%-iiniit 25 %-iinut amerleriarnis-saat naatsorsuutiginneqarpoq. Ukiut inuuffiusartut qaffannissaannik naatsorsuuteqarneq utoqqaallu amer-linerat, utoqqaat inuuneranni atugassarititaasut utoqqarnullu tunngasut, ukiuni kingullerni politikikkut tamanillu nalinginnaasumik maluginiarneqarnerulerput. 2000-imiit utoqqarnut tunngasut aala-jangersima-sut pillugit arlalinnik nalunaarusiortoqarpoq nassuiaasiortoqarlunilu. Taakkununga ilaapput pensionisiat pillugit nassuiaat 2006-imeersoq, siunissami pensionisiatqarnermut tunngasut aqqissuunnissaannut pe-riarfissanik qulaajaasoq (Pensionisiat pillugit nassuiaat 2006-imeersoq), inissatigut neqeroorutit utoqqar-nillu paaqqutarinniffiit pillugu nassuiaat 2008-meersoq, utoqqaat ineqarnik-kut atugaat kiisalu inissatigut neqeroorutit utoqqarnillu paaqqutarinniffinni inissatut neqeroorutit pisariaqartitsinermillu qulaajaasoq (Inissatut neqeroorutit utoqqaarnillu paaqqutarinniffiit pillugit nassuiaat 2008-meersoq). 2012-imi puigortunngorneq pillugu nalunaarusi-aq (Puigortunngortut pillugit nassuiaat 2012-imeersoq) Naalakkersuisullu utoqqaat pillugit iliuusissatut ataatsimut siunniussaat (Siunis-sami nunatsinni utoqqaat 2012-imeersoq) takkuppup. Utoqqaat pillugit iliuusissatut siunniussani nammineq aalajangiinnaanerup akisussaaqataa-nerullu utoqqaat inuunerisa naleqassusaannik qulakkeereqataanissaat pingaartinneqarpoq.

Iliuusissatut siunniussat inuunerup naleqassusaan-kulturimullu tunngasut, inuunerup naleqas-susaata inummiit inummut assigiinngitsumik misi-gineqartarneranik maluginiaaneq, ersarissumik qitiutinneqarput. Iliuusissatut siunniussani immik-koortut unammilligassallu arlallit ilaatigut utoqqali-nersiat, inuttut akisussaaneq, imminut ikiorsin-naaneq, utoqqarnut naammattunik inissaqartitsi-neq puigortunngornerlu tikkuarneqarputaaq. Taamaalilluni politikkini utoqqarni peqqissutsip inuunerullu naleqassusaata pitsaanerulersinnis-saat, kiisalu utoqqaat inuiaqatigiinni qan-gaaniilli ilisimasani piginnaasanillu ingerlatitseqqiinermut tunngatillugu, ilaqtariinni inuiaqatigiinnilu nalin-ginnaasumik inuttut nukissalittut tunniusseqataa-jutigalutik imminnut ikiorsinnaaginnaannut periarfissat annertusinissaat, anguniakkatut qiti-upput (Nørtoft & Jensen 2017a). Ukiuni kingulli-nerusuni kommunini utoqqaat pillugit politikkinik iliuusissatullu siunniussanik, kommunit tamatumunnga tunngatill-lugu iliuusissaannut anguniagaannullu tikkuussisunik amerlanernik inerisaasoqarportaaq.

Issittumi Utoqqalineq (AgeArc) qulequtsiullugu suliniut tas-saavoq ilisimatusarnermi inerisaanermilu suliniut, utoqqarnut atugassarititaasunik, iluarusunnermik, peqqissutsimik ilisima-tusarnermik utoqqarnullu tunngatillugu inerisaanernik ataatsi-moortitsisoq. Suliniut januaari qaammat 2017 aallartinneqar-poq 2021-illu naanerani naammassineqassalluni. Suliniummi kommunit sisamat, ilisimatusartut kiisalu Ilisimatusarfimmi, Københavnip Universitetiani, Syddansk Universitetimi, Aar-husip Universitetiani, Københavnilu Professionshøjskolimi ilinniartitsisut suleqatigiipput. Suliniut aningaasaateqarfimmit VELUXFONDENimit tapersorsorneqarpoq, suliniut ilinniartunut najuullunilu ilisimatusarnermi sulianut aningaasaateqar-fimmit Ensomme Gamles Værn-imit tapiiffigineqarportaaq. Misissuinerit Steno Diabetes Center Copenhagen-imit an-ingaasaateqarfimiillu Novo Nordisk Fondimit aningasaliiffigi-neqarput.

Utoqqaat inuunerannut peqqissusaannullu tunngasunik arlalinnik, ilisimasanik ilisimatusarnermik tunngaveqartunik ingerlatitseqqiinis-saq nalunaarusiami matumani siunertaavoq. Nalunaarusiaq arfineq marlunnik kapitaleqarpoq. Siulleg aallarniutaavoq tunuli-aqutaasumut periutsimullu tunngasoq. Kapitalit aappaanniit arfernannut immikkut tamarmik arlalinnik sammisaqarput. Nalunaarusiami utoqqarnut tunngatillugu assigiinngitsorpassuarnit ilisimasat katersorneqarmata, kapitalit arfineq aappaanni inernili-inermut taarsiullugu- naggasiullugu maluginiagassat pingaarutillit nalunaarsorsimaffiat ilanngunneqarpoq. Maluginiagassat taakku nalunaarusiap kapitaliinik akimuipput utoqqarnullu tunngatillugu sammisat unammilligassallu pingaarutillit suut ilimagineqarsinnaanerannut allaaserinnittut nas-suiaataattut paasi-neqassallutik.

1.02 Nassuiaatit

Qanoq ilippat utoqqalisoqassava? Utoqqaat qanoq nassuiarneqassappat? Apeqqutit taakku naatsumik akiuminaapput. Utoqqaanermik utoqqalinermillu paasinnittariaaseq tamatigut kulturimit tunngaveqartarpoq. Nunani killerni, inuiaqatigiinni inuup utoqqartut isigi-neqalersarneranut ukiut inuuffigisat 1800-ikkut naalerneranniit uuttuutit pingaarnersaasa ilagaat. Utoqqanngornermik paasinnitta-riaaseq ukiunik tunngaveqartoq siullermik utoqqalinermi ikiorsiissutisalisalernermi kingornalu utoqqalinersiaqalernissamut aaqqissuussi-nernik atuutilersitsinermi sunniuteqarlualerpoq (Katz 1996). Inunnik aalajangersimasunik ukioqalernermit immikkut pisartagaqalersitsi-nerup, utoqqaat utoqqalinermik tunngaveqartunik siunis-sami pisartagaqalersussat qassiunerannik kisitsinissaq naapertuunneruler-sippaa. Nunatsinni utoqqarnut ikiorsiissutit 1926-imi eqqunneqarput. Tamatuma kingorna ukiut tunngavigalugit utoqqaanerup nas-suiarneqarnera politikimi naatsorsueqqissaarnernilu atugaanerulerpoq.

Utoqqarnut ikiorsiissuteqalernerneq sioqqullugu utoqqalinermik paasinnittariaaseq assigiinngiiaarneruvoq inuullu timikkut piginnaasaanut ilaatigut tunngaveqarluni. Taamaalilluni angut ass. piniarnikkut aalisarnikkulluunnit ilaqtutaminik pilersuisinnaajunnaartoq utoqqalisutut isiginneqarsinnaasarpoq, arnarlu illumi suliasanik pisanillu isumaginnissinnaajunnaaruni utoqqalisutut isigineqarsinnaasarluni (Olsen 2018). Ilisimatoq Robert Petersen naapertorlugu utoqqaat pilersuisinnaajunnaaraluarlutik illumilu suliasanik tamanik isumaginnissin-naajunnaaraluarlutik, ilaqtariinni pingaarutilittut inissisimaannartarput (Petersen 1999). Nerisassat agguataarnissaat peqqumaatinillu nakkutillineq imal. suliasat aalajangersimasut allat- soorlu imertartorneq meeqqanillu paarsineq- utoqqaat akisussaffigigajuppaat. Utoqqaat nerisassanik agguataarinissamut pisussaaffinnulluunniit allanut sanngiillivallaarpata, amerlanertigut ilaqtariin-niiginnarsinnaasarput- illermiiginnangajallutik tassaangaanniillu ulluinnarni saatassanut illumilu katerisimaarnernut malinnaajuarsin-naasarlutik. Tamanna ilisimasassarsiortut allaaserisaanni oqaluttuarineqarpoq (ass. Rasmussen 1906).

Nalunaarusiami matumani taaguut utoqqaat 65-ileereersunut nassuiaatit atorparput, innuttaasunullu 55-it 64-illu akornanni ukiulin-nut utoqqalisussat taaguutigalugu. Taamaammat utoqqarnik taaguineq innuttaasut ilaannik ukiut tunngavigalugit killiliinertut paasi-neqassaaq. Canadami Amerikallu Avannaani utoqqaat (elders) taamatulli isumaqarsinnaavoq. Eldersiusoqarsinnaavortaarli. Amerikap Avannaani nunap inoqqaavisa amerlasuut akornanni Elder tassaavoq inuk ileqqusutut inuuniuteqarluni kulturilik tamatumingalu ikorfartuillunilu ingerlatitseqqiisoq najukkamilu inuusuttunit maligassatut isigineqartoq. Elders-it misigissutsikkut aalaakkaasuunermik, najukkami akuulluni pisussaaffeqarnermik, anersaakkut timikkullu peqqissuunermik ilisarnaateqarnerat, Alaskami misissuinerup takutippaa (Lewis 2011). Elderitut toqqagaasoqartanngilaq inuttulli piginnaasat tunngavigineqartarlutik; taamaalilluni kulturikkut isu-maqatigiissutaalluni inuiaqatigiinni atorfiunani inissisimaffiuvoq. Taamaammat utoqqaat tamarmik Eldersiusanngillat. Taamaaqataanik nunatsinni peqanngilaq. 'Piniartorsuaq' tamatumunnga qaninneruvoq Elderitulli innani. Piniartorsuit killilimmi pilersuisutut ataqqineqarput, taakkulu angutaanangajaapput. Amerikap Avannaani Eldersit akuttunngitsunik isumasiorneqartartut najukkamilu assigiinngitsorpassuutit sinniisuusartut, akerlianik ullutsinni piniartorsuit inuiaqatigiinni aaqqissuussamik atuuffeqanngillat. Ilaqtariippassuarni paasin-nittariaaseq naapertorlugu utoqqaat angutit arnallu qaffasissumik inissisimapput, ataqqineqarput misilittagaallu tusaaneqartarlutik.

1.03 Paasissutissat tunngavigisat periusaasorlu

Paasissutissat uuttortarneqarsinnaangitsut

Paasissutissat uuttortarneqarsinnaangitsut, Issittumi Utoqqalineq qulequtsiullugu suliniummi, inuup inuiaqatigiillu pissusaannik najuulluni misissuineq aqqutigalugu, pissarsiaapput. Najuulluni ilisimatusarnej taanna ammasumik apersuinerik (Hastrup et al. 2012, Clarke & Warren 2007), aalajangersimasunik sammisalinnik (Halkier 2010), suleqatigiissuteqarnernik/workshops, takussutissiinernik (Clark-Ibañez, 2004, Mitchell 2008, Pink 2009) allagaatinillu misissuinerik (Lynggaard 2010) ilaqarpoq. Tamanut ammasumi utoqqaallu an-gerlarsimaffiini- namminneq angerlarsimaffiminniittut-, utoqqaat paaqqutarinnifinniittut utoqqalisussallu akornanni najuulluni ilisima-tusartoqarpoq. Najuulluni ilisimatusarnermi utoqqar-nik paaqqutarinniffinni utoqqaat, peqqissaanermik suliallit ilinniarsimangitsut, peqqissaanermik suliallit ilinniarsimasut, kiffartuussinerik suliallit, kommunini siunnersortit sulisullu allat kommunip allaffissornik-kut ingerlatsiviineersut peqataapput. Peqataasut tamarmik paasissutissinneqareermermi akuersissummik atsiugaqarput.

Najuulluni ilisimatusarnej kommunini, illoqarfanni nunaqarfannilu makkunani ingerlanneqarpoq: Avannaata Kommunia, Qeqqata Kommunia, Kommune Kujalleq Kommuneqarfik Sermersooq, Qaanaaq, Uummannaq, Saattut, Qaarsut, Ilulissat, Ilimanaq, Sisimiut, Maniitsoq, Nuuk, Qaqortoq, Narsaq, Nanortalik, Alluitsup Paa, Narsarsuaq Tasiilarlu. Najuulluni ilisima-tusarnej inunnit arlalinnit- ilaat kalaallisut ilaallu qallunaatut oqaasilinnit- ingerlanneqarpoq. Suliat arlalit kalaallisut ingerlanneqarput, ilaat kalaallimik oqalutseqarluni qallunaatut ingerlanneqarput. Apersuinerit aalajangersimasunillu sammisallit tamarmik kiisalu suleqatigiis-suteqarnerit immikkut toqqakkat nipa at immiunneqarput, allaganngortinneqarlutik sammisanut immikkoortiterlugit misissoqqissaar-neqarlutik. Apersuinerit nalunaarusiami atorneqartut- ilaatigut issuaanerit kikkuuneri ilisarnarunnaarsagaapput. Nalunaarusiap oqaasertaasa ilaat paasissutissanik uuttortarneqarsinnaangitsunik tunngaveqartut, siorna-tigut ilinniagaqatinit nalilivigisani aamma /imal. allaaserisani saqummiunneqarput. Allaaserisap ilaani in-nersuussiviusuni imal akuuffiusuni innersuussinerit ilanngunneqarput. Paasissu-tissat assigiinngitsut najuulluni inuup inuiaqatigiillu pissusaannik ilisimatusarnermeersut matuma kingorna paasissutissatut uut-tor-neqarsinnaangitsutut ataatsimut taaguuserlugit innersuussutaassapput.

Paasissutissat uuttortarneqarsinnaasut

Paasissutissat uuttortarneqarsinnaasut 2018-imi Kalaallit Nunaanni innuttaasut peqqissusaannik misissuisitsinerup ilagai taamaalillutillu innuttaasut peqqissusaannik misissuisitsineri 1993-imiit akuttunn-gitsunik ingerlanneqartartuni najoqqutarisamat ilaallutik (Dahl-Petersen et al. 2016, Larsen et al. 2019). Nunarput tamakkerlugu utoqqaat utoqqalisussallu akornanni peqqissutsimik misissuisitsineq, inuunermi atugassarititaasunik, inoo-riaatsimik peqqissutsimillu innuttaasut nappaataannik ilisimatusarluni misissui-neruvoq. Amerlasuunut sinniisutut peqataasussanik, siuliini innuttaasut peqqissusaannik misissuisitsine-ri peqataasimasunik, Nuummi, kitaani illoqarfanni annerusuni minnerusunilu kiisalu Tasiilami Qaa-naamilu najugalinnik makitsisoqarpoq. Amerlasuunut sinniisutut misissuiffiqineqartussat (peqataasullu) taamaalillutik nuna tamak-kerlugui sinniisuupput, peqataasulli nuna tamakkerlugu utoqqarnut sinniisu-usariaqanngillat. Siullermik makitaasut ilaasa, nuunneq toq-qukkulluunniit qimagunneq pissutaalluni, amerlasuunut sinniisutut peqataasussanngortunut ilaangimmata, amerlasuunut sinniisussatut misis-susaggat 9% -imik ikilipput- aappasaanillu 20%-it peqataajumanginnerat pingaarnertut patsisaalluni 9%-illu napparsimaneq san-ngiillismanerluunniit pissutigalugu peqataasinnaasimangimmata, peqataa-sut 61%-innaapput. Tamanna utoqqaat peqqinnerusut pisin-naanerusullu misissuinermi peqataaner-anik kinguneqarpoq. Paasissutissiineri tunngaviupput angutit 229-it arnallu 244-it, 65-it 94-illu akornanni ukiullit. Innuttaasut peqqissusaannik misissuisitsinerit siuliini, utoqqaat utoqqalisussallu amerlassusaat procentiilu tabelimi 1.1-imi takuneqarsinnaapput. Misissuinerit siuliini utoqqaat peqataasut ikinnerukan-nererat, 2018-ip siuliini misissuinerit killilimmik assullu nalorninaatilimmik assersuussisinnaanermik kinguneqarpoq. Nunatsinni innuttaasuni utoqqaat taamatuttaaq 1993-imi 66-issileereersut 3%-imiit 2017-imi 6%-imut amerlipput. 2005-imiit innuttaasut peqqissusaannik misissuisitsinerit siuliini misissuineri peqataasunik piffis-sallu ingerlanerani utoqqalisunik malitseqartitsinerunera, utoqqaat amerlinerannut patsisaaqataavoq. Taamaamat utoqqarnik 500-it pallingajattunik innuttaasunut tamanut sinniisunik mi-sissuinerup saniatigut utoqqaat peqataasut 272-it (58%), peqqissusaat inuunermin-nilu atugaat, inunnik

aalajangersimasunik piffissami aalajangersimasumi malinnaalluni misissuinerit 2005-imiit 2010-mut (67-illu 1993-imiilli) malinnaavigineqarsinnaasut pineqarputtaaq.

Tabeli 1.1. Utoqqaat Kalaallit Nunaanni innuttaasut peqqissusaannik misissuisitsinermit peqataasut.

	Ukioqatigiiaani peqataasut				65-ileereersunit tamanit pro- centinngorlugit
	Ukiui		75-ilee- reersut	Ukioqqor- tunerpaat	
	55-64 amerlas- susaat	65-74 amerlas- susaat			
Peqqissuseq peqqinnissamullu tunngatillugu ileqqut pillugit nassuiaat 1993	208	92	24	91	6,7
Innuttaasut peqqissusaannik misissuisitsineq 1999	300	155	35	86	9,4
Inuit Health in Transition 2005-2010	474	247	89	95	10,3
Innuttaasut peqqissusaannik misissuisitsineq 2014	484	222	83	97	14,9
Innuttaasut peqqissusaannik misissuisitsineq 2018	479	338	135	94	18,6

Utoqqarnik misissuinermit matumani sammisat siuliinut sanilliullugit annertusingaatsiarneqarput, arlalinnilli malinnaaffigineqarsinnaasunik sammisaqartoqarpoq (Tabeli 1.1). Paasissutissat apeqqutinik akiuil-luni immersuinerit-, immersugassamik nammeneq immersuinerit-, peqqissutsikkut misissuinerit- aa-viisarfimmilu misissuinerit iluaqutsiullugit katersorneqarput. 2018-imi Kalaallit Nunaanni innuttaasut peqqissusaannik misissuisitsineq pillugu nassuiaat sukumiinerusoq, misissuinermit nalunaarusiami pingaarnermi (Larsen et al. 2019) pissarsiassaavoq.

Tabeli 1.2. Innuttaasut peqqissusaannik misissuisitsinerni tallimani nunatsinni utoqqaat akornanni allanngorarti-tsisutut toqqakkat pillugit takussutissiaq. ● allanngorartitsisup misissuinerit akimorlugit assersuunneqarsinnaa-neranik isumaqarpoq.

	Nunatsinni peqqis- suseq peqqinnissamu- llu tunngatillugu ileqqut pillugit nassuiaat	Innuttaasut peqqis- susaannik misissuisit- sinerit	Inuit Health in Transition	Innuttaasut peqqis- susaannik mi- sissuisitsineq	Utoqqaat peqqis- susaat peqqin- nissamullu tunn- gatillugu ileqqi pillugit nassuiaat
	1993-1994	1999-2001	2005-2010	2014	2018
<i>Inuttut atukkanut tunngasut</i>					
Ilinniarsimaneq	●	●	●	●	●
Inuussutissarsiuqarneq	●	●	●	●	●
Iseritat	-	-	●	-	-
Atugarissaarneq	●	●	●	●	●
Pensionerneq	-	-	-	-	●
Inuttut attaveqarfeqarneq	●	-	●	-	●
<i>Ulluinnarni</i>					
Ullut tamaasa sammisartakkat	-	-	-	-	●
Tusaasinnaaneq tamuasinnaanerlu	●	●	-	●	●
Ikiorteqarneq	-	-	-	-	●
Inuunermik naammagisimaarinnineq					●
<i>Inooriaaseq (nerisat, imigassaq, tupa, timigissarneq)</i>					
Imigassaq (Pitsaassutsimik qulakkeeriniarneq)					●
Imigassaq (uuttuutit allat)	●	●	●	●	
Tupatorneq	●	●	●	●	●
Nerisat (nerisassat 52/69-it)	-	-	●	●	●

Naammattunik eqqortunillu inuus- sutissartalinnik nerisassaqaarsin- naannginneq	-	-		•	•
Timimik atuineq (IPAQ tanneq)	-	-	•	•	•
<i>Timikkut peqqissuseq</i>					
Ulluinnarni ippiuutit	•	•	•	•	•
Peqqissutsikkut imminut naliliivigi- neq	•	•	•	•	•
Sukkorneq, aap taqqanut naqitsinera qaffasippallaaq		•	•	•	•
Anerikilliorneq Astma, KOL		•			•
<i>Tarnikkut peqqissuseq</i>					
Aningaasanoorajunneq	-	-	•	(•)	•
Imminut toqunnissamik eqqarsarneq	•	•	•	•	•
General Health Questionnaire	•	•	-	•	•
<i>Nalinginnaasumik misissuinerit</i>					
Angissuseq, oqimaassuseq, qitip silissusaa, siffissat silissusaa	•	•	•	•	•
Timip orsoqassusaa procentinngor- lugu	-	-	•	•	•
Puaat sulisinnaassusaa	-	•	-	-	•
Issiavimmit nikueqattaarluni misis- sortinneq	-	-	-	-	•
Assaat eqitsinnaassusaa	-	-	-	-	•
<i>Aaviisarfimmi misissukkat</i>					
Sukkorneq (sukkulimmik imerluni sukkornermut misissortinneq)	-	•	•	-	•
Sukkornermut aaversinneq (HbA1c)	-	•	•	•	•
Aap taqqanut naqitsinerata uuttor- neqarnera (uuttortaata isumaminik uuttuisartoq atorlugu)	•	-	•	•	•
Uummatisiortinneq (Ekg)	-	•	•	-	•
Aap akui orsut Kolesterol aamma triglycerid	•	•	•	•	•

1.04 Utoqqarnut atugassarititaasut peqqissuserlu pillugit sionatigut misissuisarsimannertut takussutissiaq

Ullumikkut palasit, ajoqersuiartortitat nakorsallu allaaserisaat 1700-ikkunniit kalaallit utoqqaat isikkuinik nassuiaatinik imaqartut pissarsi-assaapput. Palasip ajoqersuiartortitallu Hans Egede Saabye-ip ass. 1770-imiit 1778-imut ullorsuutimini kalaallit utoqqaat ima allaaserai "Angut 50-inik ukiulik nalinginnaasumik ima utoqqarpassittartigaaq allaneqarneq ajorpoq 70-it missaannik ukiulik" (Saabye 1816). Ukiut untrillit arlallit qaangiummata 55-ileereersimasut tamarmik pingasunik sisamararterutaanni pilersuinissamut pisarialinnik pissarsisin-naannginnerup kingunerisaanik, utoqqalineri ikiorsiissutinik pisartagaqartut, nakorsaq Alfred Bertelsen nunatsinni peqqinneq nappaa-tillu pillugit nalunaarusiamini annertuumi allappoq, (Bertelsen 1937, Bertelsen 1940). 1900-ikkut aallatikatareerneranni kalaallit utoqqaat peqqiitsuusut Danmarkimullu naleqqiullutik nunatsinni inuit utoqqaliaarnerusartut, danskit aallartitat maluginiarsimgaat taakku takutippaat. Utoqqaalli peqqisusaannik misissuinerit nutaajukannerput.

Peqqissuseq pillugu ilisimatusarnermi nutaajunerusumi utoqqaat nappaataat, peqqissusaa inuunerisalu naleqassusaa pillugit ataa-siakkaanik misissuisitsisoqarpoq. 2003-mi Qasigiannuani 60-iniit 87-inut ukiullit 81-it misissorneqarput (Larsen et al. 2003, Bjerre-gaard 2004). Amerlanerit ikinngutitik ilisarimasatililu, qaammatip kingulliup ingerlanerani takusimavaat, taamaakkaluaq peqataasut 22-it (27%) kiserliortutut misigisimapput. Ammasumik apersuinerit naapertorlugit amerlasuut aappaminnik

meeqqaminnilluunniit annaasaqarnermi aliasunnerminni annertuumik kiserliortutut misigisimapput. Amerlanerit ulluinnarni imminnut isumagipput; ilaasa oqarnerattut.” Utoqqaalinermi tupa imigassarlu unitsineqartarpoq tamannalu peqqinnerulernermik kinguneqartarpoq”. Qasigianguani utoqqaat ataatsimut isigalugit inuunermikk nalinginnaasumik naammagisimaarinnittut ulluinnarnili - pingaartumik nalinginnaasunik ajornartorsiuteqartoq, allaaserinnittut inerniliipput.

Kalaallit Nunaanni utoqqaat nappaataannut tunngatillugu, utoqqaat illuanni najugaqartuni piginnaasat nappaatillu (Olsen et al. 2010), saanernik siggilasunngortitsisinnaasut (Jakobsen et al. 2013), utoqqarnik paaqqutarinniffinni najugaqartut akornanni nakorsaait pig-innaasallu (Lassen et al. 2013) kalaaliminernik nerisaqarnerup peqqissutsimut sunniutai (Andersen et al. 2005) qitiutinneqarput. Nap-paatit anigugassaanngitsut amerlanerpaat atugaanerak ukioqqortusiartorneq ilutigalugu annertusiartortarpoq, nappaatinik anigugassaanngitsunik immikkut ittunik misissuineri utoqqaat qitiutinneqarajupput. Nuna-tsinni utoqqaat peqqissusaat pillugu innuttaasut nappaataannik ilisimatusarnermi najoqqutassat killeqarput. Innuttaasut peqqissusaannik misissuisitsisarnernit nalunaarusiat-ilaatigut paasisanik ukioqatigiikkuutaanut tunngasunik imaqarput, taakkunanngalu paasisat utoqqarnut tunngasut pissarsiarineqarput, utoqqaalli peqqissusaat pillugu ataatsimut saqqummiussanik soqanngilaq.

Utoqqaat ilisimatusarnermi innuttaasut ilaattut assigiiaartutut isiginiarneqartarsimapput. Utoqqaat allatulli inuupput immikkut tamarmik takorluugallit, kajungerisallit pisariaqartitalillu. Tamanna ukiuni kingullerni maluginiarneqarnerulerpoq (Gubrium & Holstein 2003). Issit-tumi utoqqaat nappaataannut tunngatillugu ukiuni kingulliunerusuni utoqqarni inuunerup tamatumalu naleqassusaanut tunngasut assigi-inngitsut pillugit misissuinerit arlallit ingerlanneqarput. Canadami Nunavimmi Inuit akornanni misissuinermi, ilisimatusartut peqqissutsimut tunngatillugu ataatsimut isiginnilluni anguniagassatut siunnius-saq allanngortitsisunik arfinilinnik tunngaveqartut (peqqissutsimik imminnut naliliivigineq, tarnikkut peqqissuseq, piginnaasat killeqalernerat, imigassamik atuineq, ikiorteqarneq, inuttut attaveqarfiit inuktillu oqaatsinik atuisinnaaneq) ilusilerpaat (Baron et al. 2019). Alaskami arnat Yup-it utoqqalinermi peqqissuseq, sammisaqarnertut, qangaaniilli nerisarisartakkanik nerisaqarnertut utoqqarnillu ataqqinninertut paasigaat, misissuinerup allap takutippaa (Hopkins et al., 2007). Alaskami nunap inoqqaavisa akornanni misissuinermi utoqqartut ataqqisaanermut (Elder) tunngasut pingaarutillit sisamat nas-suarneqarput. Taakku tassaapput misigissutsikkut peqqissuuneq, najukkami akuulluni pisussaaf-feqarneq, anersaakkut timikkullu peqqissuseq (Lewis 2011).

Canadami Inuit utoqqaat akornanni kulturip kinguaariinnut tullernut ingerlateqqinnissaanut utoqqaat utoqqalinermit inuunerullu ingerlaneranut pingaaruteqarnerat kiisalu utoqqaat pitsaasumik utoqqalinermit paasinnittariaasaat qitiutillugit misissuisoqarportaaq (Collings 2000, 2001 & 2005). Nunatsinni kræftimik nappaatillit nappaammut ersiutaannik annikillisaaneq/nipaallisaaneq- ilaatigut utoqqaat-, napparsimasut angalasarnerat-, misigisaat utoqqarnillu piginnaanngorsaaqqinneq-, nerisat utoqqaat inuttut attaveqarfiinut kinaassusaannullu pingaaruteqassusaat-, inerisaanermi suliniutinut utoqqaat peqataatinneqarnerat- piumassusikkaallu utoqqarnik sullissinermi pingaaruteqarnerat pillugit misissuinerit ingerlanneqarput, (Augustussen 2018, Aagaard 2015, Aagaard 2018, Schlütter 2019, Nørtoft et al. 2018, Nørtoft & Jensen 2018a, Nørtoft & Jensen 2019).

Utoqqaat assigiinngikkaluit issittumi nunarsuullu sinnerani ilisimatusarnerni tamanut atuuttunik arlalinnik utoqqaat inuunerisa naleqas-susaannut pingaarutilinnik ilaqarnerat takuneqarsinnaavoq. Taakku naligiittut ataqqineqarnissamik, nammineq inuunermut qanorlu pineqarnermut sunniuteqarnissamik, ilaqtutanut inoqatinullu pitsaasumik attaveqarnissamik, timimik atuisinnaanissamik, peqqissuunissamik mamarisanik nerisaqarsinnaanissamik nuannarisanillu sammisaqarsinnaanissamik ilaqarput.

2. Utoqqarnut atugassarititaasut

Timikkut unammilligassat utoqqalinerup nassatarisai pissutigalugit utoqqalineq ajornakusoortoq utoqqaat ilaat isumaqarput. Utoqqaat ilaat amerlaqisut timip utoqqaliner- soorlu timikkut sanngiillineq, puigorneq, pitsorlunneq, tusillanneq, sinnarliorneq isigiarsunnerlu er-numassutiginerarpaat. Timikkut unammilligas- saqaraluaq amerlanerit utoqqalineq annerusumik ajunngitsutut isigaat.

" Sapilingajassimasumik timeqarneq, isigisaqannginnerlu ajornakusoortutut isumaqarfigaakka." (paasissutissiisoq, Jensen et al. 2018)

Utoqqaat amerlanersaasa (89%) inuunerminnik iluarisimaarinninnerat innuttaasut peqqissusaannik misissuisitsinermit paasissutissat takutippaat. Utoqqaat inuunerminnik iluarisimaarinninnerannut pingaaruteqarnerpaat tassaapput ilaqtat (86%-it isumaat naapertorlu-gu ilaqtat annertuumik pingaaruteqarput), kalaaliminertorsinnaaneq (76%), ikinngutit (66%) pinngortitamiinnerlu (64%). 55-iniit 64-inut ukiulinni suliffeqarneq annertuumik pingaaruteqarpoq (78%-it isumaat naapertorlugu suliffeqarneq annertuumik pingaaruteqarpoq), pingaaruteqassusaali ukioqqortusiartorneq ilutigalugu 75-ileereersut akornanni 61%-imut annikilliarpoq.

2.01 Ineqarnermut tunngasut

Inissatut neqeroorutit utoqqarnillu paaqqutarinniffiit pillugit nassuiaat kingulleq 2008-meersoq naapertorlugu, utoqqaat amerlanersaat namminneq inigisaminni najugaqarput, ikinnerillu utoqqarnut inissianiillutik imal. utoqqaat illuini utoqqarnilluunniit paaqqutarinniffinniillutik (Inissatut neqeroorutit utoqqaarnillu paaqqutarinniffiit pillugit nassuiaat 2008-meersoq). Nassuiaammi kisitsisit 2019-imi kisitsisinut naapertuunnissaat ilimananngillat, natsorsuinerlu nutaaq nalunaarusiap matuma saqqummiunneqarnerani sulia- rineqarpoq.

Ineqarnermut tunngasut ukioqqortusiartorneq ilutigalugu allanngoriartortarnerat, innuttaasut peqqissusaannik misissuinermit kisitsisinit takusinnaavarput. Arlallit uillarput nuleerlutilluunniit, ikinnerit aapaqarput, arlallit kisimiittuupput, inigisarlu inissaqarnerulerluni (tabeli 2.1). Utoqqaat misissuinermit peqataasut akornanni 80 %-it inimi allermi najugaqarput, 43%-illi majuartarfeqarlutik. Amerlanerit (46%) nammineq pigisaminni ineqarput, 40%-it inissiami attartukkami ineqarput sinneruttullu amerlanersaat utoqqaat illuiniillutik. Uillartut nuleertunit amerlanerugajupput kisimiikkajunnerullutillu.

Tabeli 2.1. Utoqqaat akornanni inooqatigiinneq ineqarnermullu tunngasut. Kalaallit Nunaanni innuttaasut peqqissusaannik misissuisitsineq 2018.

	Ukiui 55-64	Ukiui 65-74	Ukiui 75-ilee- reersut
Uillarnerit/nuleerit	6,5%	23,7%	48,9%
Aappallit	74,9%	58,0%	37,8%
Kisimiittut	16,3%	33,0%	52,7%
Inigisat inuttussusaat (inimi ataatsimi inuit amerlassusaat)	0,87	0,76	0,73

Utoqqaat amerlanersaat namminerisaminnik ineqartut, sapinngisamik sivisunerpaamik tassaniinnissaq kissaatiginerarpaat. Utoqqaat arlallit utoqqarnik paaqqutarinniffiit oqaluttuanik nuanninngitsunik tusarfigisarpaat taamaammallu utoqqarnik paaqqutarinniffimmiinnis-saq soqutiginaagu. Inuunermi kingusissukut nuunnermi utoqqaap najukkani pigisanilu qimattariaqarmagit aammali paaqqutarinniffim-mut inuit nutaat periutsillu nutaat atorlugit inuunneq amerlanernut allannguinerummat annertoq kissaataanngitsorlu, inunnut ataasiak-kaanut sakkortuutut misigineqarsinnaavoq, (Nørtoft 2018). Nunaqarfimmi utoqqarnik paaqqutarinniffeqanngimmat utoqqarnullu inissi-aqanngimmat, nuunnerup saniatigut aamma utoqqaap ilaqtutani, peroriartorfini avatangiiserisanilu qimallugit aallartariaqarneranik kinguneqarsinnaavoq. Utoqqarnik paaqqutarinniffinni najugaqartut arlallit, nunaqarfik najugartik qimallugu aallartariaqartut- pin-gaar-tumik ilaqtutat ungasillinerat- ulluinnarni ujariatsinertut annertuutut misigaat.

Utoqqaat ilaasa nammineq angerlarsimaffigisami imminut ikiorniarnissap ajornakusuuleriartornera misigaat taamaammallu utoqqarnut inissiamut imal. utoqqarnik paaqqutarinniffimmut/utoqqaat illuanut nuukkusullutik. Ulluinnarni annertunerusumik ikior-neqarnissamik kissaateqarnerarput peqqissaanermillu/tunguinermillu sulialinnut qaninnissaq pisariaqartillugu. Taamaakkaluaq paaqqu-tarinniffinnut assigiinngitsunut tamanut utoqqarnullu inissianut utaqquisutut nalunaarsukkat amerlapput (Inissatut neqeroorutit utoqqaarnillu paaqqutarinniffiit pillugit nassuiaat 2008-meersoq, Jensen et al. 2018). Utoqqaat illuanni paaqqutarinniffinnilu naju-gaqartut akornanni, tassani najugaqarneq amerlasuunit iluarisimaarneqarpoq. Pingaartumillu paaqqutarinniffinni periarfissaasut- sulisu-nit ikiorneqarsinnaaneq, inoqatinik sunniivigeqateqarsinnaaneq sammisaqarsinnaanerlu iluarisimaarnerarpaat.

Nunap immikkoortuisa ilaanni inissat nalinginnaasumik annertuumik amigaataapput. Ilaqutariinngorlaatut inissamik nassaarniarneq ajornakusoorsinnaavoq. Sumiiffiit ilaanni aalajangersimasumik suliffissarsinissaq ajornakusoormattaaq inersimasut amerlasuut anga-joqqaaminni najugaqaannartarput. Ilaqutariit ilaanni kinguaariit arlallit najugaqatigiinnerat ajunngiluinnartumik ingerlasarpoq, allanili kinguaariit tamakerlutik najugaqatigiittariaqarnerat ajornartorsiutaasinnaavoq (Nørtoft & Jensen 2018a).

2.02 Suliffeqarneq aningaasaqarnerlu

Nunatsinni ukiut utoqqalinersiffissat ukiut ingerlaneranni qaffakkiartorput. 2017-imi 65-iniit 66-inut maanna atuuttunut qaffanneqarput. Innuttaasut peqqissusaannik misissuisitsinermi peqataasut utoqqaat 11%-iisa suli inuussutisarsiateqarnertik ilisimatitsissutigaa 32%-illu inuussutissarsiateqarnerarput imal. nammineq piumassutsimik suliaqarneralutik. Utoqqaat inuusukkallaramik maanna sulisunut (34%) sanilliullutik ilinniarsimangitsutut suliffeqarajunnerupput (52%), maannalu 6%-iusunut sanilliullutik pinia-rtuugajun-nerullutillu/aalisartuugajunnerullutillu (15%)

Utoqqaat amerlasuut utoqqalinersiassaminnik ileqqaarsimangitsut amerlasuut, pisortanit utoqqalinersiat ulluinnarni pisariaqartitanut naammattusaarniarnerat ajornakusoortutut misigaat. Utoqqalinersiallit ilaasa isumaat naapertorlugi, utoqqalinersiat saniatigut iserti-taqarsinnaanermut tunngatillugu maleruagassat, imminut tamakkiinngikkaluamik pilersornissamut akornusiipput. Utoqqaat namminneq isumaat naapertorlugi maleruagassat qasukkarneqarnerat annertunerusunik isertitaqarsinnaanissamut periarfissiisaaq sivisunerusu-millu- ass. aalisarnikkut timimik atuiinnarnissamut kajumissaataassalluni. Utoqqalinersiallit utoqqalinersiaat ilanngarneqaratik- utoqqalin-ersialik kisimiittuunersoq inooqateqarner-sorluunniit apeqqutaalluni- ukiumut 56.000 koruunit 83.000 koruunillu akornanni iserti-taqarsinnaapput, (utoqqalinersiaqarneq pillugu Inatsisartut inatsisaat nr. 20, 23. november 2015-imeersoq). Utoqqaat tamarmik male-ruagassat tamakkiisumik ilisimasaqarfigisariaqartanngilaat.

"70-ileereerpunga arlaleriarlungalu nappaammik peruluuteqartarsimallunga. Maanna pensionernikuuvunga. Pensionisakka aalisar-nikkut isertitaqalaarnikkut ilarusussinnaagaluarpakka, taamaalioqqusaanngilangali. Tamanna timinnik atuisinnaatitseqataassagaluar-poq." (paasisstutissiisoq, ilisimatusarnermi najuulluni suliaqarneq 2018)

Nunap ilaani silap pissusaa, nunap ilaani najugaqartut kiassarnermut aningaasartornerunnerannik kinguneqartarpoq. Utoqqalinersialli tamanut assigiipput. Tamanna Avannaani Tunumilu utoqqalinersialinnut angerlarsimasunut, ukiup ilaani qaammaterpaalussumi illumini-kiassaasussanut utoqqalinissaminnullu katersaqanngitsunut annertuumik sunniuteqarpoq.

Innuttaasut peqqissusaannik misissuisitsinerne atortorissaarutini aalajangersimasunik pigisaqarneq (video/DVD, qarasaasiaq/iPad, mikrobølgeovni, errorsivik, erruissut internetsilu)

atugarissaarnermut uuttuutitut atornerqarpoq. Atugarissaarnerup ukioqqortusiartorneq ilutigalugu malunnaatilimmik- 18-iniit 54-inut ukiullit akornanni 4,4-miit 75-ileereersut akornanni 2,3-mut annikilliarturnera, uuttuutigisap takutippaa, tamannalu utoqqaanerit agguaqatigiissillugit atortorissaarutit taaneqartut taamaallaat marluk sinnilaartunik peqarnerannik isumaqarpoq. Utoqqaat piginnigisaat tassaanerupput qarasaasiaq, mikrobølgeovni, erruissut internetsilu. Soorunami utoqqaat atortoris-saarutitik pineqartunik inuusunnerusut inuuneranni pissusissamisoorutunik immaqqa pisariaqartitsinngitsut atugarissaarnerannut takutitsi-sussatut, uuttuutip piukkunnarnera apeqquuserneqarsinnaassaaq.

Utoqqaat nunatsinniit- pingaartumik Danmarkimut- nutserput. Aningaasaqarnermut tunngasut utoq-qalinersiffissaq nalleraangat nunatta qimannissaanik toqqaanermi patsisaasut pingaarnerit ilagigaat, utoqqaat namminneq oqaatigaat (Dylov 2018).

2.03 Inuttut attaveqarfiit

Inuttut attaveqarfiit inunnut ataasiakkaanut pingaaruteqarput. Pingaartumik utoqqarni inuttut attaveqarfiit pitsaasut, nalinginnaasutigut unammilligassat isumagisassallu ulluinnarni naammassisinnaanissaannut aaljangiisuusinnaapput (Dunér & Nordström 2007). Innuttaa-sut peqqissusaannik misissuisitsinermi kisitsisini takutinneqartut, ilaqquttanut inoqatinullu pitsaasumik attaveqarneq pitsaasumik utoqqalinerneq pingaaruteqartut, utoqqaat amerlanersaat naliliipput.

Utoqqaat inuttut attaveqarfii tassaapput meeqqat, ernuttat, ilaqquttat, ikinngutit ilaannullu aamma suleqatit. Utoqqaat amerlanersaat meeraqarput ernutaqarlutillu amerlanerpaanilu (91%) taakku ilaat imal. ilaqquttat allat illoqarfimmi nunaqarfimmiluunniit najugaqatigi-neqarput. Utoqqaat marlunnik pingajor-arterutaat innuttaasut peqqissusaannik misissuisitsinermi peqataanerup nalaani, sap. ak. kingul-liup ingerlanerani meeqqatik ernuttatilluunniit ilagisimavaat, 74%-illu nalinginnaasumik minnerpaamik sap. ak. ataasiarlutik ilaqquttat ikinngutilluunniit ilagisarnarpaat. Utoqqaat amerlanerit tamangajammik aappamik illoqateqarnikkut, illoqarfimmi nunaqarfimmiluunniit ilaqaqarnikkut, inuussutissarsiuteqarnikkut, nammineq piumassutsimik suliaqarnikkut allanilluunniit ikiuinikkut, ullut tamaasa ullulluunniit tamangajaasa inoqatiminnut attaveqarnerat, kisitsisit takutippaat.

Pingaartumik ilaqquttanut atassuteqarnerup utoqqaat inuunerisa naleqassusaannut annertuumik pingaaruteqarnera, paasisutissat uuttorneqarsinnaangitsut takutippaataaq (Nørtoft & Jensen 2017b). Taamaakkaluaq kinguaariit akornanni atassuteqarnerup utoqqarniit qanoq misigineqarnera assigiinngisuteqaqaaq. Utoqqaat ilaasa inuusuttut utoqqartaminnut ataqqinninnissaat ujjartorpaat. Siornatigut utoqqaat ataqqineqarnerunerat inuiaqatigiinnilu pingaarutilittut inissisimanagerat misigaat. Utoqqaat taakku nalinginnaasumik qangatut ilaqutariinni ataqatigiinnerup qanikkunaarnera misigaat. Utoqqaat allat kinguaariit akornanni ataqatigiinnerup ineriartorneq pitsaasutut misigaat. Tamanna inuunermi atugassaritaasut pitsaanerulernerannik atugarissaarnerujartormillu ilaatigut tunngavilersorneqarpoq (Jensen et al. 2018).

"Meeqqanik ilaqarneq uannut peqqinnarpoq – taamaalillunga nappaatikka puigortarpakka." (paasisutissiisoq, Jensen et al. 2018).

"Inuusuttut utoqqaallu nalinginnerulerput. Taamanikkut oqaaseqarpallaarnissaq ornigineqanngilaq, maannali meeqqannut ukussan-nut/ningaannut suulluunniit oqaloqatigiissutigisinnaasoraakka." (paasisutissiisoq, Jensen et al. 2018)

"Ilaqutariit imminnut qaninnerat akulikitsunillu ataatsimoortarneq maqaasivara. Siornatigut pinnguartarput [meeqqat], ikioqatigiit-toqartarporlu. Maanna nammineq suna tamaat isumagisariaqarpoq." (paasisutissiisoq, Jensen et al. 2018).

Utoqqaat ilaannit ullutsinni kinguaariit imminnut atassuteqarnerannut tunngatillugu pissutsinik naammaginnginnermikkut oqaatiginnittoqartaraluaq, utoqqat amerlanersaat ilaqquttaminnut ikinngutiminnullu attaveqarluartuunerat, paasisutissanit uut-torneqarsinnaangitsunit uppernarsineqarpoq. Ilaqquttat ikinngutillu takukulanngisatik oqarasuaat angallattagaq atorlugu akulikitsunik attaveqatigisarpaat.

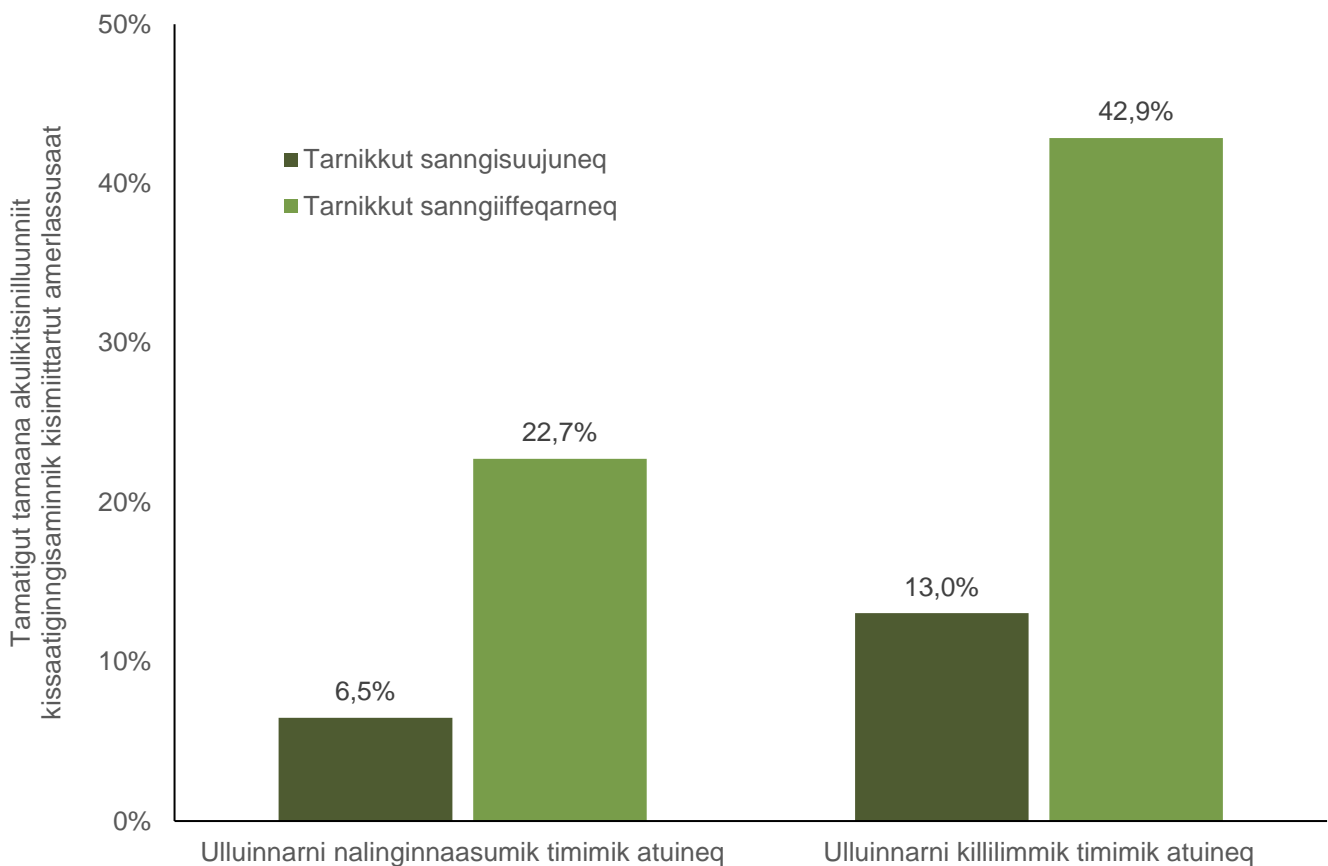
Utoqqaat peqqissut amerlanerpaat sianernermut arlalippassuartigullu aamma internetsimut atorluakka-minnik an-gallattakkamik oqarasuaateqarput (Jensen et al. 2018).

Utoqqarnik paaqqutarinniffinni sulisut naliliivigisaannik qanigisaasut ataasiakkaat utoqqaat aningaasaataannik pissarsiniarsarisar-simanerannut assersuutissaqarpoq. Taamaattoqarnerani sulisut qanigisaasullu akornanni aaqqiagiinnginneq pilersinnaasarpoq. Sulisut aaqqiagiinnginnerit taamaattut iliuuseqarfiginissaannut tamatigut piginnaasaqarfigisarnagit misigisarput.

Utoqqaat amerlanerit inoqatiminnut attaveqakulagaluit amerlasuullu ilaqtariinni taakkulu avataanni ataatsimooqatigiinnut nukittuunut ilaagaluit, kiserliortunittaaq utoqqaqarpoq. Innuttaasut peqqissusaannik misissuisitsinermit utoqqaat 16%-iisa ilaannikkut imal. akulikitsunik kissaatiginnngisamik kiserliortarnertik oqaatigaat. Illoqarfinni kiserliortunut (13%) sanilliullugit nunaqarfinni kiserliortut amerlanerupput (28%). Kiserliorneq kisimiittuunerlu imminnut ataqatigiissinnaapput, angutilli arnallu kiserliorneq assigiinngitsumik misigaat. Angutit kisimiittut 26%-ii kiserliortuusut angutit illoqateqartut 10%-ii kiserliortuupput, tamanna arnat akornanni taamaanngilaq; arnat kisimiittut 20%-ii kiserliortuupput arnallu illoqateqartut 15%-ii kiserliortuullutik. Taamaalilluni angutit arnanut sanilliullutik allanik illoqate-qarneq iluaqutigineruaat.

Paaqqutarinniffiinni utoqqaat – utoqqaat imminnut qanillutik najugaqatigiiffiini kikkut ilaqtamin-nit ikinngutiminnillu pulaarneqartarne-rat kikkullu pulaarneqartannginnerat takuneqarsinnaammat, inuttut attaveqarfeqarnerup assigiinngissutaa ersarippoq. Taamaammat utoqqarnik paaqqutarinniffinni najuga-qartut ilaannut, utoqqaat allat ilaqtaminnit qanoq akulikitsigisunik pulaarneqartarnerisa ullut tamaasa takusarneragut, pulaarneqartannginneq assut kiserliornartutut misinnarsinnaavoq. Sulisunut attaveqarneq ilinniagaqassutsi-mut tunngasuugaluaq, sulisut utoqqaat taakku inuttut attaveqarfiisut pingaarutilerujussuanngortarput, (Jensen et al. 2018).

Tarnikkut saanngiiffilinni inunnilu ulluinnarni sammisaqarnissamut timikkut killilimmik piginaasalinni kiserliornerup nalinginnaaneru-nera, innuttaasut peqqissusaannik misissuisitsinerup takutippaa. Takussutissiami 2.1-imi ulluinnarni sammisaqarnissamut timikkut pig-innaasat killeqarnerat tarnikkullu sanngiiffeqarneq- pingaartumilli tarnikkut sanngiiffeqarneq kiserliornermut annertuumik atasute-qarnerat takutinneqarpoq. Innuttaasunut tamanut sinniisunik misissuinermit, innuttaasut peqqis-susaannik misissuisitsinertut ittumi, suup sumut patsisaanera oqaatigineqarsinnaanngilaq. Tarnikkut sanngiiffeqarnerup kiserliornermut patsisaanera kiserliornerullu sanngi-iffeqarnermut patsisaasinnaanera ilimanarsinnaavoq. Taamatuttaq ulluinnarni sammisassatigut pisinnaanerup killeqarnerata kiserliornermut patsisaanera kiserliornerullu ulluinnarni pisinnaanermit killiliisarnera takorloorneqarsinnaavoq.

Takussutissiaq 2.1. Ulluinnarni tarnikkut sanngiiffeqarnermut timikkullu piginnaasanut atatillugu utoqqaat akornanni kiserliorneq. Kalaallit Nunaanni innut-taasut peqqissusaannik misissuisitsineq 2018.

Illoqarfippaalunni utoqqaat peqatigiiffeqarput taakkulu nuna tamakkerlugu kattuffeqarlutik. Utoqqaat peqatigiiffiinut atugassarititaasut illoqarfimmiit illoqarfimmut kommunimiillu kommunimut assigiinneqisut paasisutissat uuttorneqarsinnaangitsut takutippaat. Tamanna ininut ataatsimoorfissanut utoqqaallu namminneq peqatigiiffiup ingerlanneqarneranut sammisassanullu tunngatillugu suleqataaneranni atuuppoq. Sumiiffinni arlalinni kommunit piffissaq tamakkerlugu imal. sap. ak. ulluni aalajnagersimasuni ininik atukkiussisarput. Sumi-iffiilli ilaanni sumiiffissaqannginneq pissutaalluni utoqqaat peqatigiiffii ingerlanngilat. Tamanna kommunimi inissanik amigaateqarnermik, kommunini allaffissornikkut ingerlatsiviit akimorlugit ataqatigiissaarinnginnermik patsiseqartumik periarfissat atorineqannginnerannik aamma /imal. utoqqaat kommunillu akornanni attaveqatigiinnginnermik peqquteqarsinnaavoq. Utoqqaat ataasiakkaat utoqqaatiminnik ataatsimooqateqarsinnaanermik annasaqarnerannik tamanna kinguneqarsinnaavoq.

2.04 Timimik atuineq

Timimik atuinerit assigiinngitsorpassuusinnaapput. Tassaasinnaapput timi ilungersortillugu sammisaqarneq soorlu arpaneq timigissar-nerlu, utoqqarnili tassaasinnaapputtaaq sammisani soorlu assassornermi, pisuttuarnermi, issiavimmi eqaarsaarnermi, ataatsimoorlunilu sammisaqarnerni soorlu qitinnermi erinarsoqatigiinermilu peqataaneq. Sammisat taamaattut utoqqaat inuttut inooqataanerminnik, timikkut eqqarsartaatsikkullu piginnaasaminnik attassiinnarnissaannut pingaaruteqarput (Nørtoft & Jensen 2017b). Utoqqaat utoqqarnik paaqqutarinniffiiniittut sammisani assigiinngitsuni peqataanissamut amerlasuutigut sulisunit ikiorneqarsinnaapput. Paaqu-tarinniffiit ilaanni ullut tamaasa utoqqarnik ulluinnarni eqeersimaartitsisunik sammisassarpassuqartarpoq, utoqqaat pisinnaasut anga-laarnissaat immikkullu misigisaqarnissaat isumagineqartarportaaq.

Utoqqaat amerlanersaat pinngortitamut qanillutik peroriartorput tasanilu inneq misigisaqarfigalugu. Angerlarsimaffimmiit pinngorti-tamut isikkiveqarneq – pingaartumik nammineerluni asiliarsinnaajunnaarnermi, inuunerup naleqassusaanut pingaaruteqarpoq. Utoqqaat amerlasuut pinngortitamut

nammineerlutik angalasinnaajunnaarsimasut, ataatsimoorlutik silami igaqatigiinnissamut allanillu allat pisaannut nuniaavinullu tunngasunik sammisaqarnissaq nuannaarutigisaqaat (Nørtoft & Jensen 2018a). Nunatta utoqqarnik paaqqutarinniffiini aqutsisut sulisullu akornanni misigisat taamaattut qanoq pingaaruteqartigenerat annertuumik maluginiarneqarpoq. Taamaammat paaqqutarinniffiit amerlasuut aasaanerani siaasaanerik /grillerinernik, nuniagiarnernik aalisariarnernillu aqqis-suussisarput. Nunatsinni utoqqarnik paaqqutarinniffinni sammisassaqaq-taraluaq utoqqaat illuini utoqqaallu peqatigiiffiini amerlanernik sammisassaqaarsinnaaneq amerlasuunit kissaataavoq. Tamatuma saniatigut issiaarfissat pisuttuarnermi unitsiarfiusarsinnaasut utoqqarnit illoqarfinniittunit kissaataapput.

Timersoqatigiiffinni, utoqqaat peqatigiiffiini ataatsimooqatigiinnernilu allani ilaasortat eqeersimaartut ataatsimoorlutik tapersersoqatigi-iffiini akuunissaq, illoqarfinni utoqqarnut peqqissunut periarfissaagajuppoq (ibid.). Utoqqaat amerlasuut timip atornerata peqqinnartu-unera maanna maluginiarpaat, utoqqaallu peqatigiiffii nunatsinni sumiiffinni assigiinngitsuni pilersiororneqarput.

Utoqqaat peqatigiiffiisa ilaat aasaanerani angalaarnernik, aalisariarnernik allatigullu pinngortitami ataatsimoorluni misigisassarsior-nernik aqqisuussillaqqissuupput. Aqqisuussinerni taamaattuni utoqqaat peqqissut timimikkullu akornuteqanngitsut peqataagajupput. Utoqqaat namminneq angerlarsimaffiminniittut sanngiinnerusut amerlasuut silamiissinnaanerata ataatsimut isigalugu, ilaatigut silap nunallu qanoq innerat pissutaalluni killeqarpoq, tamatumunngalu taarsiullugu ataatsimut isigalugu aneerasaartarfiiit periarfissatuaallutik. Pisuffissianik aqqisuussinerit inunnu angalalluarsinnaajunnaarsimasunut inigisat eqqaanni pinngortitamiinnissamut ajornannginnerul-ersitsipput. Taama iliuuseqarnermut Sisimiuni pisuffissiaq anerasaarfissarlu Asiarfik- utoqqarnut inissiani najugalinnit-, angerlarsimaffinini ikiortinit-, kommunimi piujuaannartitsinissamut siunnersortimit-, teknikkikkut ingerlatsiveqarfimmit Issitumilu Utoqqalineq quleqtsiullugu suliniummi ilisimatusartunit ataatsimoorullugu ilusilerneqarluni pilersinneqartoq assersuutissaavoq (Nørtoft et al. 2018).

Utoqqaat amerlaqisut timikkut piginnaasat apeqqutaatinnagit, assasuutit assigiinngitsut, pinnguaatit erinarsornerlu nuannarisaraat. Utoqqaat arlalit kisimiillutik assassortarput, amerlasuulli allanik peqateqarluni assassornissaq kissaatigaat. Illoqarfiit nunaqarfiillu ilaanni utoqqaat naapiffigisnaasaat namminnerlu ataatsimoorlutik sammisassanik assigiinngitsunik aqqisuussivigisnaasaat amigaataasar-poq nunallu ilaani avinngarusimasuni/tikikkuminaatsuni ilaatigut assassugassanut atortusanik pissarsiniarneq ajornakusoorsinnaasarlu-nissaaq (Nørtoft & Jensen 2017b & 2018b).

Bingo/banko najukkani, utoqqaat peqatigiiffiini paaqqutarinniffinilu sammisat nalinginnaanerit ilagaat. Tamakku utoqqaat ilaannut sammissallugit pitsaasuusinnaapput. Sumiiffinnili arlalinni utoqqaat ataatsimoorluni allanik sammisaqarnissamik kissaateqarnerat assersuutissaqarpoq. Utoqqaat taakku ass. utoqqarnut inissiat initaanni ataatsimoorussani allanik sammisaqarnissamut siunnersuinissap periarfissinneqarnissallu ajornakusoornera misigisarpaat (Jensen et al. 2018).

2.05 Ulluinnarni ikiorteqarneq /ikiuunneq

Utoqqaat amerlasuut allanit ikiorneqaratik ulluinnarni imminnut isumagisinnaapput allanillu ikiuinissamut nukissaqarlutik. 34%-it qaam-matip kingulliup ingerlanerani ass. meeqqanik paarsinikkut, pisiniussinikkut, eqqiaanikkut imal. pisortanut saaffiginninnikkut allanik ikiuisimanerat, innuttaasut peqqissusaannik misissuisitsinerup takutippaa.

Utoqqarpaaloqarporli ulluinnarni ilaqtutanit, ikinngutininit, sanilinit imal. ilinniagalinnit ikiorneqarnissamik assigiinngiaartumik annertussusi-limmik pisariaqartitsisunik. Utoqqaat ataasiakkaat ikiuussinnaasut attaveqarfiisa qanoq amerlatigenerat inunni ataasiakkaani assigiinngilaq. Ilaat ikinngutinik, ilaqtutanik sanilinillu pitsaasunik avatangiiseqartut, allat qanigisatut ataveqarfii amerlanerit illoqarfinni, nunaqarfinni nunaniluunniit allani najugaqarput. Taamaammat taakku ulluinnarni qanigisaminnit ikiorneqan-gaarsinnaanngillat.

Utoqqarnut paaqqutarinniffinni sulisut ulloq unnuarlu pissarsiassaallutik pingaarnertut ikiortaapput. Utoqqaat illuiniittut utoqqarnillu paaqqutarinniffinniittut akornanni, najugaqartut namminneq inuttut attaveqarfiinit qanoq annertutigisumik attavigineqarneq ikior-neqarnerlu assigiinngeqaaq (Jensen et al. 2018). Paaqqutarinniffiit ilaanni najugaqartut inuttut pisariaqartitaannut sulisut maluginiaanis-saat aqutsisuniit pingaartinneqaaq. Kommunini utoqqarnik paaqqutarinniffiit ilinniarsimanngitsunik amerlasuunik sulisoqarput taa-maammallu ilinniakkatigut – inuttullu inooqataanerme piginnaasanut tunngatillugu, sulisut ilinniartitaaneranni aqutsisut pingaarutilimmik inissisimallutik.

"Najugaqartut ataqqissavagut soqutiginninnitsinnillu takutitsivigalugit. Isit toqqarlugit qiviarnissaq, naammagittarnissaq attuinissarlu pingaaruteqarput, naalaarnissaat aamma pingaaruteqarpoq." (utoqqarnik paaqqutarinniffimmi aqutsisoq, ilisimatusarnermi najuulluni suliaqarneq 2019)

"Allaffimmi suliassarpassuaqaraluarlunga illumi angalaarninni najugaqartut piffissaqarfigisarpakka. Naapitakka tamaasa ilassiortar-pakka oqaluttuarerusutaasalu apeqqtigerusutaasaluunniit tusarnissaat piffissaqarfigisarlugit. Ingerlaannaq akisinnaangikkaangama kingorna akissutissara apuuttarpara." (utoqqarnik paaqqutarinniffimmi aqutsisoq, ilisimatusarnermi najuulluni suliaqarneq 2019)

Ulluinnarni allanit ikiorneqarnissamik pisariaqartitsineq, utoqqaat ataasiakkaat timikkut piginnaasaannut attuumassuteqarlunnarpoq. Tamatumunnga tunngatillugu atituumik ilisimasaqalerniarluni, innuttaasut peqqissusaannik misissuisitsinermi majuartarfitsigoornermut, tigumiagaqarsinnaanermut illumilu suliaqarsinnaanermut tunngatillugu, utoqqaat ataasiakkaat piginnaasaat apeqqtigineqarput. Qasu-ersaarnani 400 meterit pisussinnaanngitsut, qasuersaartaratik majuartarfikkut majuarlutillu atersinnaanngitsut 5 kiilunillu tigummi-arsinnaanngitsut (ass. puussiat pisianik imallit), immikkoortunut "ulluinnarni piginnaasaat killillit" inissinneqartarput (tabeli 2.2). Taamatut-taaq kissartunik igasinnaanngitsut, anikitsunik eqqiasinnaanngitsut, torersaasinnaanngitsut inigisamilu angalasinnaanngitsut immik-koortunut "ulluinnarni piginnaasaat annertuumik killeqartut" inissinneqartarput. Tusillanneq allanik ataveqateqarnissamut ajornakusuul-ersitsisarpoq. Pingasut amerlanerusulluunniit akornanni oqaloqatigiinermi (immaqa tusartaateqarluni) qassit annertuumik ilunger-suutigalugu aatsaat malinnaasinnaasut imal. malinnaasinnaanngivissut, tabelimi 2.2-mi takutinneqarpoq. 65-ileereersut akornanni 48%-it ulluinnarni piginnaasaat killeqarput killeqaqalutilluunniit 20%-illu tusillassimallutik.

Tabeli 2.2. Utoqqaat akornanni ulluinnarni piginnaasakillineq. Kalaallit Nunaanni innuttaasut peqqissusaannik misissuisitsineq 2018.

	Ukiui 55-64		Ukiui 65-74		Ukiui 75-ileereersut	
	Angutit	Arnat	Angutit	Arnat	Angutit	Arnat
Ulluinnarni piginnaasaat killeqartut	11,10%	31,90%	21,70%	35,90%	24,50%	45,90%
Ulluinnarni piginnaasaat annertuumik killeqartut	5,60%	6,00%	9,30%	14,10%	32,70%	31,10%
Tusillassimasut	8,80%	7,30%	19,40%	16,20%	29,30%	21,30%

Arnat ulluinnarni piginnaasaat angutinit killeqarnerupput peqataasullu ukioqqortusiartorneq ilutigalugu ulluinnarni piginnaasaat killeqartut malunnaatilimmik amerliartorlutik. Peqataasut ulluinnarni piginnaasaat killeqaqisut angutit arnallu akornanni assigiinngissut annikit-suinnaavoq. Angutit arnanut sanilliullugit tusillakkajunnerupput.

Kommunimi utoqqarnik paaqqutarinninnermi ilinniarsimanningsunik sulisorpassuaqarpoq ilaati-gullu timimik sungiusaasut pillorissaasul-lu amigaataallutik (Nørtoft & Jensen 2017b). Amerlasuutigut peqqissaanermi tungiuinermilu sullissisut, ilinniagaqassutsimut tunngatillugu ajornartorsiu-tini immikkut ittuni ikiorneqarlunilu iltersorneqarsinnaannginnerup kinguner, paasissutissat uuttorneqarsinnaanngitsut takutippaat. Taamaammat timimik sungiusaasunik pillorissasunillu amigaateqartuni, Peqqissaanermik suliallit, inuit piginnaasaasigut pitsaangorsaaniarluni ikiuinissaq ajornartorsiu-tigigajuppaat.

Danmarkimi utoqqarnik misissuiner-mi Statens Institut for Folkesundhedimit 2013-imi ingerlanneqartumi (Christensen et al. 2016), nunatsinni Danmarkimilu utoqqaat akornanni ulluinnarni piginnaasanik assersuussisisoqarsinnaavoq (tabeli 2.3). Nunat marluk taakku akornanni assigiinngissutsit anikitsuinnaapput, nunatsinnili angutit suli 75-iliisimanningsut arnallu amerlanerusut tusilartuupput.

Tabeli 2.3. Nunatsinni Danmarkimilu ajornartorsiutiginagu ulluinnarni suliaassanik aallussisinnaasut amerlasusaat.

	Ukiui 65-74		Ukiui 75-ileereersut	
	Kal. Nunaat %	Danmark %	Kal. Nunaat %	Danmark %
Angutit				
Ajornartorsiutiginagu 400 meter pisussinnaasut	85,8	80,5	62,1	59,5
Ajornartorsiutiginagu majuartarfitsigut majuarlutillu atersinnaasut	76,3	79,3	52,6	58,9
Ajornartorsiutiginagu 5 kg-mik tigumiarsinnaasut	85,8	82,7	56,9	66,4
Nalinginnaasumik oqaloqatigiinnermi ajornartorsiutiginagu tusaasinnaasut	44,1	58,8	37,9	37,4
Arnat				
Ajornartorsiutiginagu 400 meter pisussinnaasut	75,3	78,5	45,9	49,1
Ajornartorsiutiginagu majuartarfitsigut majuarlutillu atersinnaasut	66,9	73,9	35,1	44,2
Ajornartorsiutiginagu 5 kg-mik tigumiarsinnaasut	56,6	59,4	27,0	29,3
Nalinginnaasumik oqaloqatigiinnermi ajornartorsiutiginagu tusaasinnaasut	53,3	73,6	38,7	57,0

75-ileereersimasut 32%-iinnaasa angerlarsimaffimmi ikiorteqarnerat, 2018-imi innuttaasut peqqissusaannik misissuisitsinerup takutippaa. Taakku nalinginnaasumik sap. ak. ataasiarlutik nal. ak. ataatsip marullu akornanni ikiortilerneqartarput amerlanerillu ikiorteqarnerup annertussusaa naammagaat. Innuttaasut peqqissusaannik misissuisitsineq naaportorlugu, inunnut ulluinnarni pig-innaasaat killilinnut 22%-iusunut inunnulu ulluinnarni piginnaasaat killilerujussuarnut 43%-iusunut naleqqiullugit, inuit ulluinnarni nalingin-naasumik piginnaanillit 7%-ii angerlarsimaffimmi ikiorteqartinneqarmata, utoqqarnut pisariaqartitsinerpaanut angerlarsimaffimmi ikiorte-qartitsisoqarpoq. Angerlarsimaffimmi ikiortilerneqarnissamut ukiut aamma pingaaruteqarput. 65-ileereersut akornanni 27%-it arlaatigut ikiorserneqarput; taakku pingajorarterutaat taamaallaat angerlarsimaffimmi ikiorteqarput, pingajorarterutaat taamaallaat ilaqtaminnit ikinngutiminniillu ikiorneqarput pingajorarterutaallu taakku marluk kattullugit ikiorserneqarput.

Utoqqaat amerlasuut avatangiisiminnut pisaqutaasutut eqqarsaateqartarnerat, paasissutissat uuttortarneqarsinnaanngitsut takutippaat. Ikiortissamik pisariaqartitsinerarput aperinissalli kissaatiginnginnera, utoqqaat arlallit oqaatigaat. Ikiqqunissap annikinneru-sumik annertuneru-sumilluunniit kanngunartutut utoqqarnit isigineqartarnissaa taamaammallu pisariaqartitsinerup oqaasertalernissaata ajornarnissaa ilimanarluni (Jensen et al. 2018).

"lluassagaluqaaq [ikiorneqarneq], uangali noqqaarusunngilanga." (paasissutissiisoq, Jensen et al. 2018)

Ikiortissamik noqqaanissap ajornakusoornarata saniatigut utoqqaat arlaqartut kommunip neqeroorutai pillugit ikiortissarsiorluni sumut saaffiginninnissaq pillugu ilisimasanik amigaateqarput. Utoqqaat kommunimi attavissaq paasilertoruminaatsippaat, kommunimilu inummik attavissamik ujartuullutik. Apersukkat amerlasuut isumaat naaportorlugu, tamatuma saniatigut kommunip namminerminnut paasiniaanissaq akisussaaffigaa, utoqqaallu kommunimut paasiniaanissaq akisussaaffiginngilaat. Tamanna periarfissanik ujartuinngin-neq pissutigalugu pisariaqartitsisutut misigisunik ikiorserneqanngitsunik utoqqaqarneranik isumaqarpoq. Utoqqaat angerlarsimasut ilaannut ikiortissamik noqqaannginneq ajunngilaq, ilaannullu inuunerup naleqassusaanut peqqissutsimullu kinguneqarnerluttumik sivis-uneru-sumik imminut ilungersortinermik kinguneqarluni.

Utoqqarnik paaqqutarinniffinni pissusilersorneq taamaattoq aamma takussaavoq. Utoqqarnik paaqqutarinniffinni utoqqaallu illuini naju-gaqartut amerlasuut toqqaannartumik noqqaasariaqanngikkaluarlutik, sulisut neqerooraangata ikiorneqarusuttarput. Taamaammatt oqaatiginngisaminnik sulisunit paasinissaat ajornakusoortunik pisariaqartitsisunik arlalinnik utoqqaqarpoq.

3. Nerisat, tupatorneq, imigassaq timimillu atuineq

3.01 Nerisat nerisarisartakkallu

Utoqqarnik paaqqutarinninnermi ilisimatusarnikkut, politikikkut nalinginnaasumillu kalaalimernit utoqqaat kinaassusaannut inuunerisalu naleqassusaannut pingaaruteqassusaat maluginiarneqarput (Nørtoft & Jensen 2017a & 2018a). Aningaasartuutissatut missingersuutit nalinginnaasut patsisaallutik utoqqarnik paaqqutarinniffiit ullut tamaasa kalaaliminertortitsisinnaanngillat, paaqqutarinniffinnili tamani sap. ak. ar-laleriarluni kalaaliminernik sassaallertoqartarpoq (Nørtoft & Jensen 2018a). Kommunit ilaanni utoqqarnik paaqqutarinniffiit ne-risassanut aningaasartuutissanut missingersuutit saniatigut aningaasanik kalaaliminernut atugassatut immikkoortitsisoqartarpoq.

Paasissutissat uuttorneqarsinnaanngitsut utoqqaat pitsaasumik utoqqalisutut misiginerannut nerisat annertuumik pingaarute-qarnerannik ersarissumik tikkuussipput. Kalaalimernit taakkununga inu-ussutissaannaanngillat. Tassaapput siornatigut inuunerisi-masamut, meeraanermut inuusuttuunermullu, pingortitami misigisanut, nalliuttunut ilaqtanik ikunngutinillu ataatsimooqateqarnernut atassusiisut (ibid.).

"Aasami tupermi inunngorpunga. Ukiut tamaasa tuperluta aasisarpugut. Aasiasarfipput alianaaqaq. Ilaqutariit allat amerlanerit kangerluup qaninnerup qinnguanukartarput, uagulli pitsaanerumut kangerluup tulluup qinnguanukartarput. Tamanna alia-naanneruvoq tuttuilu mamarnerullutik." (paasissutissiisq, Nørtoft og Jensen 2018a)

Utoqqarnik paaqqutarinniffinni nerisanut tunngatillugu ilisimasat isumaliutersuutillu, paaqqutarinniffiit ataasiakkaat nerisassatut pilersaarutaannut nerisanullu tunngatillugu anguniakkanut, qanoq sunni-uteqarnerat nuna tamakkerlugu- aammattaarli kommunit killeqarfiisa iluini assigiinngiaarnerat annertu-voq. Sumiiffiit ilaanni igaffimmi sulisut inuussutissalerinermik ilinniarsimannngillat utoqqarnullu assigi-inngitsunik pisariaqartitsisunut nerisassat pillugit kalaallisuunik ilitsersuuteqarani. Tamanna sumiiffiit ilaanni sukkortunut nerisaris-sallugit pissusissamisunngitsuusinnaasunik imal. vitamininik pisariaqarti-tanik akoqanngitsunik sassaalliisoqartarneranik kinguneqarpoq. Sumiiffinni allani igaffimmi atorfeqartoqarpoq inuussutissalerinermik ilinniagalinnik, najugaqartunut assigiinngitsunik pisariaqartitsis-unut unammilligassalinnullu ass. tamuarniarnikkut iisiniarnikkullu ajornartorsiutilinnut imal. illigisaqan-ngitsunut nerisassanik immikkut ittunik inerisaanermut tunngatillugu eqeersimaartunik.

"Issortitanik nerisassiornissamut pikkorissarnikuuvunga misileraallungalu assigiinngiaanik nutaanillu nassaar-niartarpunga. Najugaqartut ilaasa aserortikkanik nerisaqartiinnarnagit tamarmik assigiinnik nerisaqarnissaat inummik naleqassusiliineruvoq. Taamnaalillutik ilaat naling-innaasumik nerisassianik nerisaqartut allat nerisat taakku issortillugit nerisarpaat. Mamassutsit assigiinngitsut immikkoortinneqarsinnaas-sapput, nerisassallu illin-narlutillu kajuminnassapput." (igaffimmi sulisoq ilinniarsimasoq, ilisimatusarnermi najuulluni suliaqarneq 2019)

Utoqqaat utoqqaliartornerminni kigutaasaqaralarunilluunniit, angutit arnanit amerlanerusut, manngertu-nik tamuaniarneq ajornar-torsiutigilerallutuinnaartaraat (ass. nikkut, aalisakkat panertut nagguteeqqallu), innuttaasut peqqissusaannik misissuisitsinermi kisitsisit takutippaat (tabeli 3.1). Amerlanerpaat ullut ta-maasa kissartunik igaartortarput, ukioqqortusiartornerli ilutigalugu ilaqtanik unukkut nereqate-qarsinnaasut – kisimiittuuneq paaqqutarinniffimiinnerluunniit pissutaagajulluni - ikiliartuinnaarput.

Tabeli 3.1. Utoqqaat akornanni nerisarneq. Kalaallit Nunaanni innuttaasut peqqissusaannik misissuisitsineq 2018.

	Ukioqatigiiasaat			p
	55-64	65-74	75-ileereersut	
Annertuumik ilungersuutigalugu manngertunik tamuasarneq tamuasinnaanngivinnerluunniit	13%	16%	30%	<0,0001
Ullut tamaasa kissartunik igaartortarneq	81%	83%	82%	0,67
Ilaqutariit tamakkerlutik unnuit tamaasa nereqatigiittarnerat	78%	68%	55%	<0,0001

Innuttaasut ataatsimut isigalugit kalaaliminertornerup annikillineragut neqinik nunanit allaniit eqqussukanik nerinerulernikkut, mamaku-juttutornerulernikkut, sodavanditornerulernikkut kaagisornerulernikkullu nerisarisartakkat allanngoriartorput (Bjerregaard & Nielsen 2016). Utoqqaataaq akornanni nerisarisartakkat nunani killerni nerisarisartakkanut saakkiartorput. Utoqqaat nerisarisartagaat takutinniarlugit, nerisassat utoqqaat nukissanik (kalorianik) pissarsiviginerusagaat kiisalu nerisassat utoqqaat aningaasartuuteqarfiginerusartagaat tabeli 3.2-mi takutinneqarput. Aalisakkat, naatitat, tunguarnitsut paarnallu nerisassanut aningaasartuutaasartut affaraat.

Tabeli 3.2. Inuussutissat utoqqaat nukissanik aallerfiginerusagaat. Kalaallit Nunaanni innuttaasut peqqissusaannik misissuisitsineq 2018.

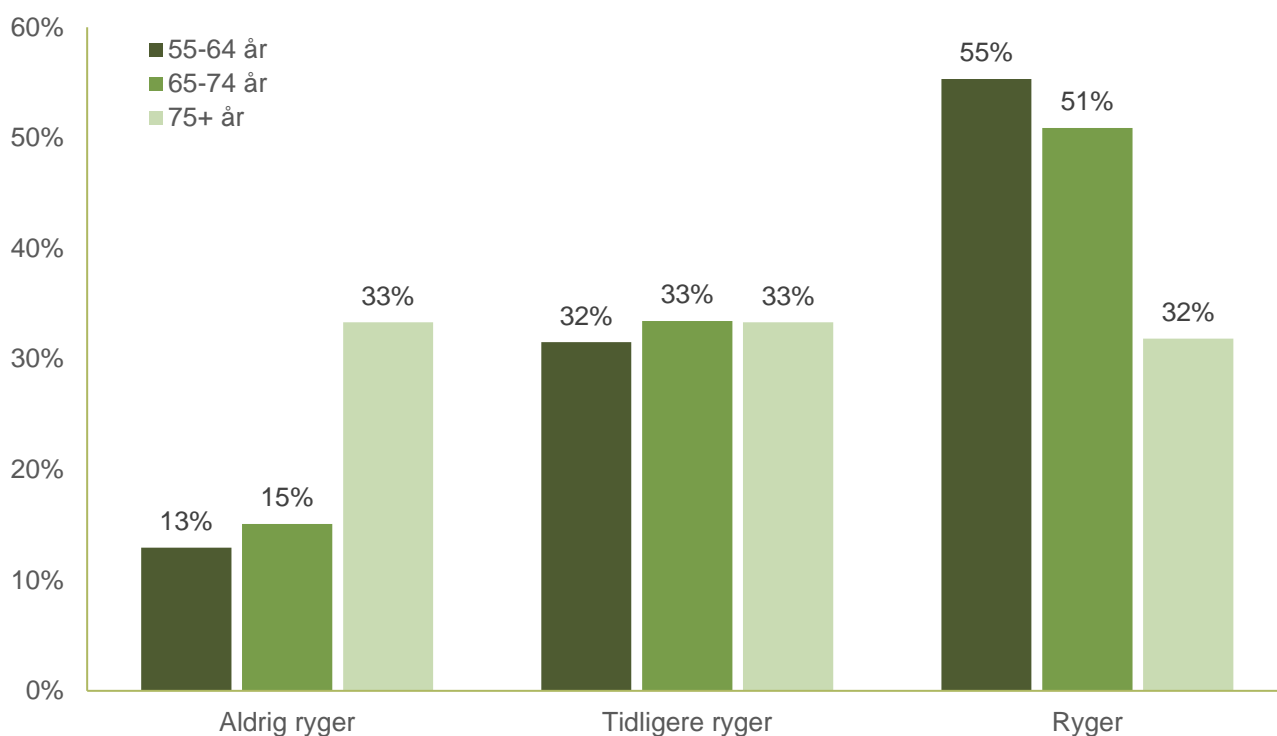
Inuussutissat	Nukissat procentinngorlugit	Nukissatut katersat procentinngorlugit
Iffiukkat	13,8%	14%
Aalisakkat	11,2%	25%
Mamakujuit, kaagit, sodavandit	10,2%	35%
Miluumasut imarmiut	10,0%	45%
Immuk immunillu sanaat	9,3%	54%
Neqit avataanit eqqussat	7,9%	62%
Naatsiiat naatitallu	7,6%	70%

Nerisassat nalinginnaasumik akisuujunerat utoqqaat amerlasuut oqaatigaat. Issittumi utoqqaat amerlasuut ataatsimoorlutik nunap pis-sarititaanik avitseqatigiittarput (Collings et al. 1998). Utoqqaat ilaat timikkut, eqqarsartaatsikkut nalinginnaasumillu namminneq pini-arsinnaanerit pinngortitamilu peqqumaatissanik katersisinnaanerit, allalli kalaaliminernik pissarsinissamut inuttut attaveqarfimminnik isumalluuteqarnerat, Issittumi Utoqqalineq qulequtsiullugu ilisimatusarnikkut suliniummi paasissutissat uuttoneqarsinnaanngitsut takutippaat (Nørtoft & Jensen 2018a). Utoqqaat namminneq pisaminnik, ikinngutit ilaqtutalluunniit aqutugalugit kalaaliminernik pis-sarsisartut tamanna nuannaarutigaa, kalaaliminertukulanerarlutillu. Utoqqaat neqinik, orsumik aalisakkanillu pilersuisinnaasunik atta-veqarfeqannginnamik kalaalimineerniarfinni pisiniarfinniluunniit kalaaliminersiniartariaqartartut, nammineq kalaaliminernik pissarsis-innaannginnertik aliasuutigisarlugu kanngusuutigisinnaasarlugulu oqaatigaat. Akisoqimmata qaqutiguinnaq kalaaliminertortarsinnaaner-tik utoqqaat taakku oqaatigaattaaq.

3.02 Tupa imigassarlu

Tupatorneq, ass. anigugassaannigsumik pualluuteqalernikkut, uummatikkut taqqatigullu nappaateqalernikkut, kræfteqalernikkut uki-unillu inuuffissaraluanik amerlanernik aannaasaqartitsinikkut tassaavoq nappaateqalersitsinnaagajunnerpaaq. Kalaallit utoqqaat inu-usunnernit tupatornikinnerupput, apeqqullu pingaaruteqarluinnartoq tassaavoq tupatulinngissaannarsimanersut, tupatoruunnaarsiman-ersut imal. tupatortut nappaateqalersimanersut toqukkulluunniit qimagussimanersut. Takussutissiami 3.1-imi takuneqarsinnaasutut 2018-imi innuttaasut peqqissusaannik misissuisitsinermi peqataasut akornanni taama ukiullit (75-ileereersut) ikinneralaarsuit tupatortu-upput tupatungisaannarsimasullu amerlanerullutik,

taakkunanilu marlunni taamaatissimasut amerlaqatigiillutik. Angutini tupatorun-naarneq arnanit akulikin-nerulaarpoq ullullu tamakkiallugit tupatortuuneq qaqtigoernerularluni.

Titartaganngorlugu takussutissiaq 3.1. Utoqqaat akornanni tupatoriaaseq. Kalaallit Nunaanni innuttaasut peqqissusaannik misissuisitsineq 2018.

Imigassamik ajornartorsiuteqarsinnaaneq, misissueriaaseq The Alcohol Use Disorders Identification (AUDIT) atorlugu nassuiar-neqarpoq (Bjerrum et al. 2010; Saunders et al., 1993). Utoqqaat inuusuttunut sanilliullugit imigassartornikinnerularput, atsaalli 75-inik ukiulinniit assigiinngissut ersarissivoq (tabeli 3.3). taamaapportaq aalakoorniutigalugu imigassartortarnermi (imigassartornermi ataatsimi imertarfiit tallimat sinnillilluunniit) ajoqusiisinnasumillu imigassartortarnermi (Larsen et al. 2019). Angutit arnallu imigassamik atuisarnerisa assigiinngissutaat, naatsorsueqqissaarnikkut qulakkeerneqarngillat. Taamaakkaluaq imigassap timimut sunniutaata inuusuttunut sanil-liullugu utoqqarni annertunerunera eqqaamasariaqarpoq.

Tabeli 3.3. Kalaallit Nunaanni imigassamik atuneq imigassartoriaaserlu 2018. Tutsuiginassuseq, ukiui allanngortinnagit.

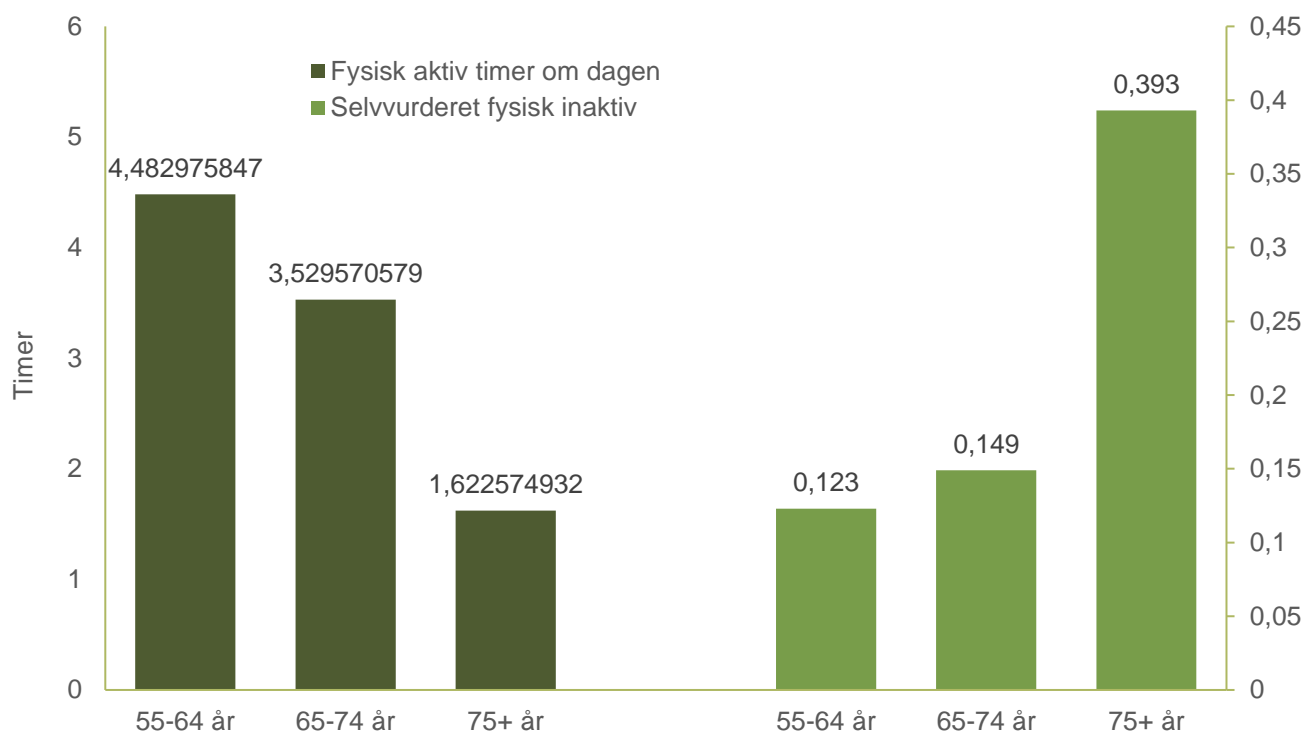
	Ukioqatigiiaat ukiui				p
	18-54	55-64	65-74	75-ileereersut	
Sap.ak. imertarfiit imaakkat	5,0	4,6	4,5	2,7	0,15
Qaammammut aalakoorniutigalugu imigassartortartut (%-inngorlugit)	36,4%	32,2%	31,7%	25,7%	0,03
Ajoqusiisinnaasumik imigassartoriaasillit (pitsaassutsimik qulakkeeriniarneq)(%-inngorlugit)	48,0%	34,8%	36,3%	25,0%	<0,0001

3.03 Timikkut peqqissuseq, timimik atuneq nukittussuserlu

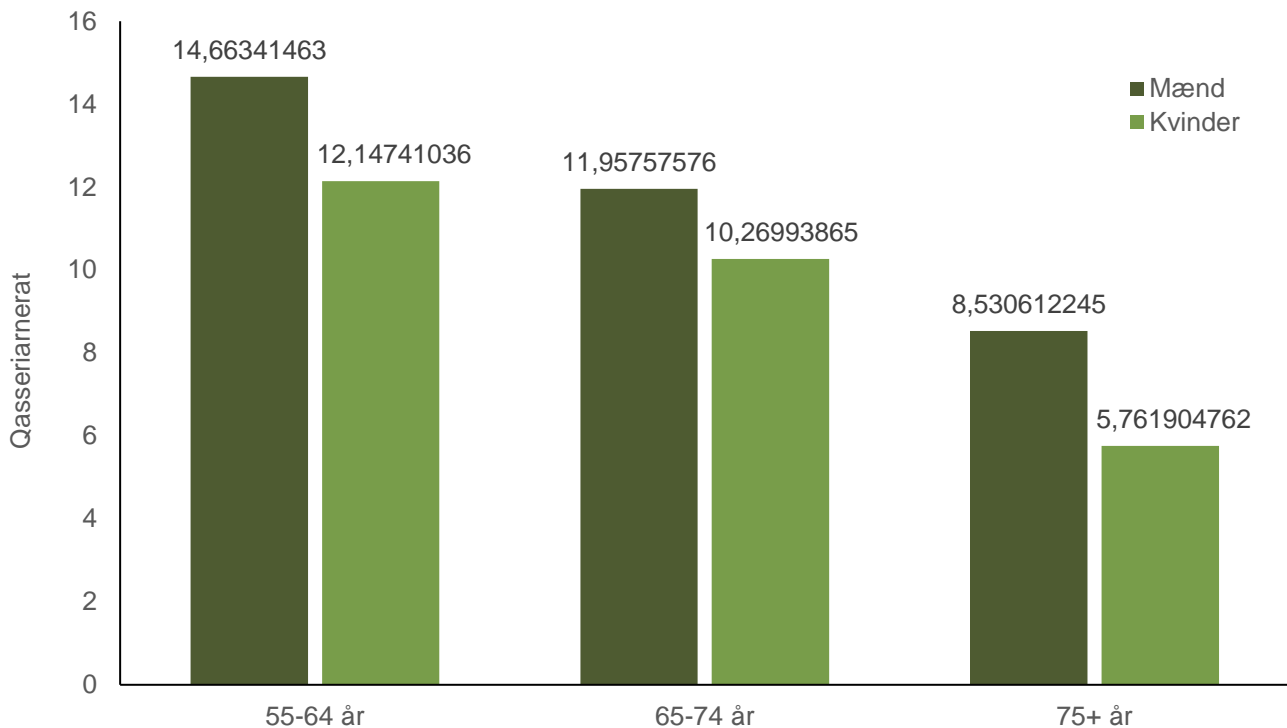
2018-imi innuttaasut peqqissusaannik misissuisitsineri utoqqaat peqataasut apersorneqartut affaat sinneqartut timimik atuneq pit-saasumik utoqqalinissamut pingaaruteqartoq isumaqarput. Timimik

atuiinnarnissaq, pisuttuarnissamut, eqaarsaarnissamut timersornis-samullu periarfissaqarnissaq taak-kununnga pingaaruteqarpoq. Utoqqaat pisinnaasut ullormut nal. ak. marluk sulisarput.

Nalinginnaasumik utoqqaat inuusuttunit timiminnik atuinnginnerunerat tupaallannangilaq. In-nuttaasut peqqissusaannik misissuisitsi-nermi immersugassaq nunat tamat akornanni atornerqartoq "IPAQ tanneq", sumiiffiit assigiinngitsut iluanni (suliffik, sunngiffik, angala-neq assigisaallu) timimik atui-nerup annertussusaanik sukumiisunik apeqqutitalik iluaqtsiullugu, taamatullu ukiumi aasamilu timimik atuineq- uuttuut pisariitsoq atorlugu naliliivigeqqusinikkut timimik atuineq uuttorneqarpoq. Sap. ak. nal. ak. sammisaqarfiusutut naatsor-sukkat, peqataasut utoqaliartornerat ilutigalugu ikiliartornerat, imminulli timimik atuinikkut naliliiviginerup aatsaat 75-ileereersuni annikilli-artornera takussutissiami 3.2-mi takutin-neqarpoq. 65-iniit 74-inik ukiullit akornanni angutit arnanit amerlanerusut timiminnik atuinerusu-tut immin-ut naliliivigipput, tamannalu IPAQ-atorlugu uuttuinerut naapertuuppoq.

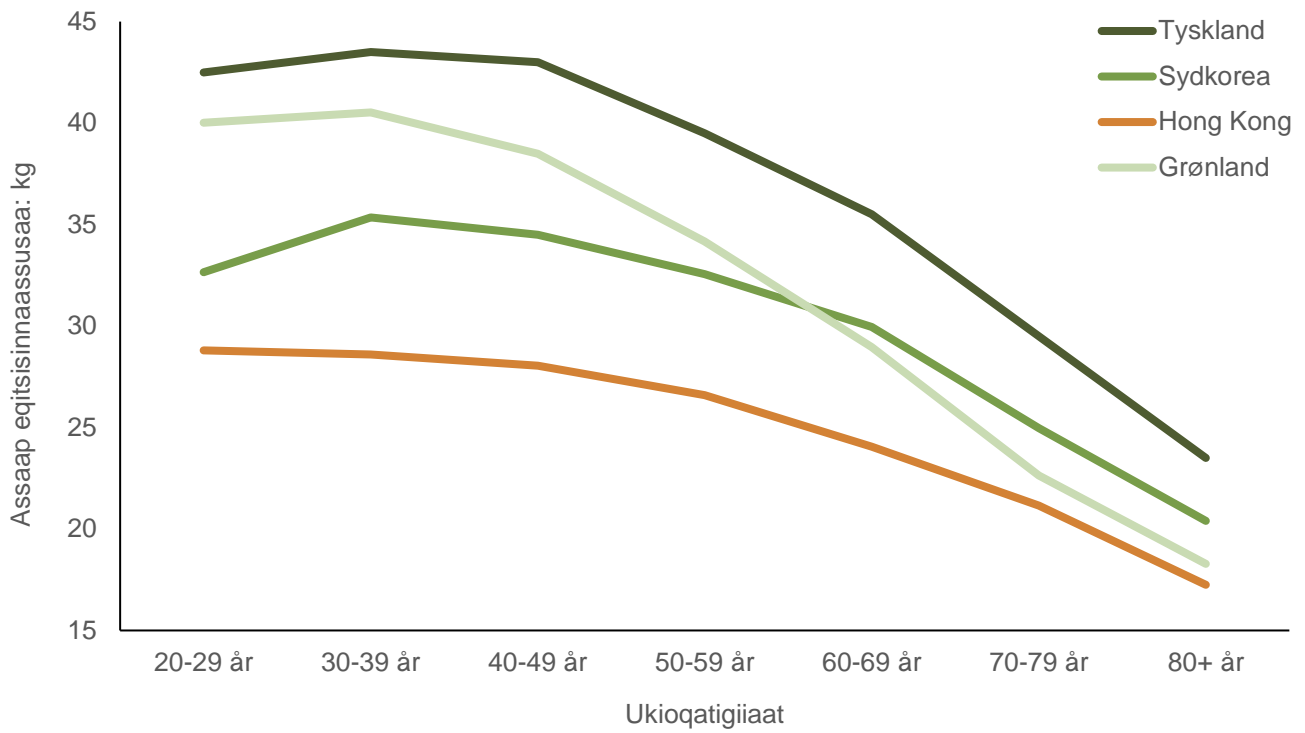
Takussutissiaq 3.2. Timimik atuineq (IPAQ-apersuineq) utoqqaallu akornanni timimik atuinermik imminut naliliivigineq. Kalaallit Nunaanni innuttaasut peqqis-susaannik misissuisitsineq 2018.

Takussutissiaq 3.3. Utoqqaat akornanni issiavimmit nikueqattaartitsilluni misissuineq. Sekundit 30-it ingerlaneranni peqataasut agguaqatigiissillugit qasseri-arlutik issiavimmiit nikuillutillu ingeqqittarsinnaanerat. Kalaallit Nunaanni innuttaasut peqqissusaannik misissuisitsineq 2018.

2019-imi innuttaasut peqqissusaannik misissuisitsinermi, issivimmiit nikueqattaartitsinikkut assaallu eqitsisinnaassusaannik utoqqaat peqataasut nukittussusaannik misissuinerit, nutaatut ingerlanneqarput. Ulluinnarni peqqissutsimut piginnaasanullu tunngatillugu nammi-neq misigisanut assersuussinissaq siunertaralugu, utoqqaat nukittussusaannik naliliinissaq misissuineri taakkunani siunertaavoq. Issiavimmit nikueqattaartitsineq "Senior Fitness Test"-imut "sekundini 30-ini nikueqattaarlunilu ingeqattaarneq" taaguusikkamut ilaavoq (Rikli & Jonas 2004), uppatit nissullu nukittussusaannik naliliinissaq tamatumani siunertaavoq. Sekundit 30-it ingerlaneranni peqataasut qasseri-arlutik issiavimmit nikueqattaarsinnaanerat paasiniarneqartarpoq. Takussutissiaq 3.3-mi takuneqarsinnaasutut, ukioqqortusi-artorneq ilutigalugu nikueqataarnerit malunnaatilimmik ikileriarput ukioqatigiiaanilu tamani angutit arnanit angusaqarnerullutik. 2018-imi innuttaasut peqqissusaannik misissuisitsinermi peqataasuni angusat, 65-iniit 74-inik ukiulinni agguaqatigiissillugit USA-miit assersuussami nalinginnaasumi, appassissumi inissisimapput (ibid.) 75-ileereersunilu nalinginnaasoq ataassimallugu. Issiavimmit nikueqattaarnermi angusat timikkullu piginnaasat imminnut annertuumik attuumassuteqarput. Peqataasuni arfineq pingasut ataalliugit issiavimmiit nikueqattaatuni 73%-it ulluinnarni piginnaasaat killeqarput, peqataasut akornanni arfineq pingasut aqqaneq marlullu akornanni is-siavimmit nikueqattaartut, 43%-ii ulluinnarni piginnaasaat killeqarput, peqataasunilu minnerpaamik aqqaneq marloriarlutik issiavimmiit nikueqattaartut akornanni 20%-innaat ulluinnarni piginnaasaat killeqarput.

Assaap eqitsisinnaassusaa assaap atorsinnaaneranut annertunerusumiillu isigalugu nalinginnaasumik nukittussutsimut uuttuutaavoq. Assaat eqitsisinnaassusaa angutini annertuneruvoq (angutini 42,0 kg arnanilu 23,9 kg) 40-inillu ukioqalernermit annikilliarporluni. Ka-laallit eqitsisinnaassusaa tysklandimiit assersuussamit sakkukinnerunera takussutissiisummi 3.4-mi takutinneqarpoq (Günther et al. 2008). Utoqqaat akornanni assaat eqitsisinnaassusaa Sydkoreap (Kim et al. 2018) Hong Kongillu (Yu et al. 2017) piginnaasaasa akornanniippoq. Nunatsinni assaat eqitsisinnaassusaa assersuussanut pingasunut tamanut sanilliullugu, ukioqqortusiartorneq ilutigalugu pilertornerusumik annikilliarporpoq. Inu-iattut assigiinngissuteqarneq, assaat eqitsisinnaassusaa angissutsimut attuumassuteqarluinnar-nera ilaatigut patsisaalluni, uissuumminanngilaq, ukiulli allanngorarnerannut atatillugu titartaganngorlugu takussutissiat malittariinnginne-rat eqqarsarnarpoq.

Takussutissiaq 3.4. Angutini arnanilu tamani assaap atortakkap eqitsisinnaassusaa. Kalaallit Nunaanni innuttaasut peqqissusaannik misissuisitsineq toqqammavinnut saqqummiussanut assersuullugu.

4. Peqqinneq nappaateqarnerlu

4.01 Timikkut peqqinneq

Innuttasut peqqissusaannik misissuisitsinermi paasissutissat naapertorlugit utoqqaat 78 %-ii ukiup kingulliup ingerlanerani nakorsamut attaveqarsimapput, tabelimilu 4.1-imi takuneqarsinnaasutut utoqqaal- iartorneq ilutigalugu nappaatit anigorneqarsinnaanngitsut ippiuutillu atugaanerat, aap orsumik kolester- olimik akoqassusaa ukioqqortusiartorneq ilutigalugu appartartoq eqqaassanngikkaanni, annertuserujus- suarpoq. Peqqissutsikkut imminut naliliivigineq allanngunngilaq. 55-it 64-illu akornanni ukiulinnut 36%- inut sanilliullugit utoqqaat akornanni pualavallaarujussuit ikinnerupput (BMI 30+) (25%). 1993-imi nunatsinni innuttaasut peqqissusaannik misissuisitsinerit siullersaanniilli oqimaapallaat amerlipiloorput, utoqqaallu akornanni- pingaartumik 2018-imi 34%-inut sanilliullugit 1993-imi arnani 65-ileereersimasuni 7%-ini BMI 30 sinneqarmat taamaapportaaq.

Tabeli 4.1. Utoqqaat akornanni peqqissutsimik imminut naliliivigineq nappaatillu anigugassaanngitsut ippiuutillu atugaanerat. Kalaallit Nunaanni innuttaasut peqqissusaannik misissuisitsineq 2018.

	Ukiui	Ukiui	Ukiui		
	55-64	65-74	75-ilee- reersut	p(ukiut)	p(suiaas- suseq)
Imminnut peqqissutut naliliivigineq	57,1%	54,1%	70,7%	0,09	0,13
Sukkorneq (HbA1c \geq 48 mmol/mol)	3,8%	10,9%	10,5%	0,02	0,40
Aap naqitsinera qaffassissoq (>140/90 nakorsartinner- luunniit)	54,8%	68,2%	72,4%	0,006	0,04
Aap akua orsoq LDH kolesterol qaffassissoq (> 3,0 mmol/L)	70,3%	62,6%	50,0%	0,02	0,06
nukitsigut naggussatigullu annertuumik ippiuteqarneq	21,7%	28,2%	32,8%	0,14	0,58
Arnat					
Imminnut peqqissutut naliliivigineq	54,4%	53,3%	46,7%	0,49	
Sukkorneq (HbA1c \geq 48 mmol/mol)	6,2%	11,5%	12,2%	0,10	
Aap naqitsinera qaffassissoq (>140/90 nakorsartinner- luunniit)	47,3%	60,7%	73,7%	<0,001	
Aap akua orsoq LDH kolesterol qaffassissoq (> 3,0 mmol/L)	78,6%	64,3%	56,3%	<0,001	
nukitsigut naggussatigullu annertuumik ippiuteqarneq	21,5%	27,5%	25,3%	0,34	

Sulisussaaleqineq (ass. timimik sungiusaasut pillorissaasullu) angerlarsimaffinnilu ikiortit peqqissaanermilu suliallit, utoqqaat akornanni peqqinnissaq pillugu unammilligassanik nappaatinillu ili- simasaqannginnerat, utoqqarni puullaaqinarsinnaavoq. Paasissutissat uuttorneqarsinnaanngitsut naap- ertorlugit, paasineqannginneq imal. pisariaqartissorisanik ikiorneqarsinnaannginneq utoqqat ilaanni misi- gisarpaat.

"Uima napparsimanera pissutigalugu nukiit amerlavallaat atortarpakka (...). ... nukinnik annertuumik atuiffigaara (...). Sulisut aperigaangakkit tagiartortittariaqalinnginnersoq eqaarsaartariaqalinnginnersorluunniit, tamatigut ima akisarput: 'Naluara, naluara.'" (paasissutissiisoq, Jensen et al. 2018)

Utoqqaat unammilligassanut aalajangersimasunut akissutisisannginneq atorsinnaasunillu malitse- qartitsisoqartannginnera toqqissinanngitsutut misigisarpaat. Tamanna utoqqaat ikiortissarsiorun- naarnerannut patsisaasut ilagisinnaavaattaaq. Tamatuma saniatigut utoqqaat illuini utoqqarnillu

paaqqutarinniffinni najugaqartut peqqissutsikkut ajornartorsiutiminnik saaffiginnissuteqarsinnaasarajungillat, taamaammallu sulisut peqqissutsiminnik nakkutilliinissaat tamatumani lu malitseqartitsinissaat pingitsoorsinnaanagu.

4.02 Tarnikkut peqqinneq

Tarnikkut peqqissutsip imal. eqqarsartaatsikkut peqqissutsip nunatsinni innuttaasut peqqissusaannut pingaaruteqarnera ilaatigut imminut toquttarnerup annertuumik atugaanerani erseqqissarneqarpoq. Imminut toqunneq, imminut toqoriarneq imminullu toqunnissamik eqqarsarneq -ass. Europami nunani pisartut akerlianik, nunatsinni inuusuttut akornanni atugaanaruvoq. 2018-imi innuttaasut peqqissusaannik misissuisitsinermi, tarnikkut peqqinnginneq tarnikkut peqqiilluuteqarnertut (ernumaneq, nikallunganeq), imminut toqunnissamik eqqarsarneq kiisalu Goldbergs General Health Questionnaire- aqqaneq marlunnik apeqqutitaqarluni peqataasut tarnikkut sanngiifeqarnerannik naliliisoq- atorlugit uut-torneqarpoq (Lyng et al. 2003). Tabelimi 4.2-mi nappaammut ersiutit atugaanerat ukioqatigiiaani tamani takutinneqarpoq. Arnat angutinit akulikinneroqisumik ernumanermik nikallunganermillu ilungersuuteqartarput, General Health Questionnaire uuttuusiullugu tarnimikkut sanngiifeqarnerusarput imminullu toqunnissamik eqqarsaateqakulanerusarlutik. Imminut toqunnissamik eqqarsarneq ukioqqortusiarorneq ilutigalugu malunnaatilimmik annikilliarortartoq eqqaassanngikkaanni, ukiumikkut nikingassutaat anner-tuallaangillat. Ernumaneq nikallunganerlu tarnikkullu sanngiitsuuneq angutini arnanilu ukioqqortusiar-torneq ilutigalugu killilimmik annikillisarpoq allanngortaraniluunniit.

Tabeli 4.2. tarnikkut nappaatinut ersiutit atugaanerat. Kalaallit Nunaanni innuttaasut peqqis-susaannik misissuisitsineq 2018.

Angutit	Ukioqatigiiaat				p(ukiut)	p(suiaas-suseq)
	18-54	55-64	65-74	75-ilee-reersut		
Makkunannga ippiuuteqartut						
ernumaneq, aarlerineq, eqqissiveqannginneq annilaan-ganerlu	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,04	<0,0001
nanertisimaneq, nikallunganeq, aliasuuteqarneq	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,06	<0,0001
tarnikkut sanngiifeqarneq (GHQ 3+)	19,3%	17,5%	13,4%	25,0%	0,36	<0,0001
Imminut toqunnissamik eqqarsarneq (ukioq kingulleq)	6,9%	1,1%	0,9%	4,0%	<0,0001	<0,0001
Imminut toqunnissamik eqqarsarneq (siornatigut)	16,8%	10,9%	5,1%	4,0%	<0,0001	0,002
Arnat						
Makkunannga ippiuuteqartut						
ernumaneq, aarlerineq, eqqissiveqannginneq annilaan-ganerlu	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,38	
nanertisimaneq, nikallunganeq, aliasuuteqarneq	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,24	
tarnikkut sanngiifeqarneq (GHQ 3+)	28,5%	19,4%	21,4%	20,0%	0,03	
Imminut toqunnissamik eqqarsarneq (ukioq kingulleq)	14,0%	6,0%	4,0%	5,3%	<0,0001	
Imminut toqunnissamik eqqarsarneq (siornatigut)	18,5%	11,8%	7,8%	2,3%	<0,0001	

4.03 Puigortunngorneq

Puigortunngorneq utoqqarnik sullissisunut, utoqqarnut qanigisaasunullu initoqaaq. Utoqqaliner mi puigortunngorsinnaaneq siooragisatut utoqqaat amerlasuut oqaatigaat.

Puigortunngorneq nappaataavoq arlalinnik assigiinngitsunik atugaasartunik immikkoortulik. Nappaammik tamatuminnga eqqorneqartup piffissap ingerlanerani ilisimasatigut piginnaasat ajorsisutut misigisarnerat, taakkunani tamani atuuppoq (Videncenter for Demens 2019). Tamanna oqaatsinik, eqqaamasinnaanermik, inuttut inooqataasinnaanermik timillu sulisinnaanerata ilaanik annaasaqarnermik nassataqartarpoq. Puigornermik nappaatit inummut innarliisaqaat, nappaammillu tamatuminnga eqqorneqartup kigaatsumik ajorsiarortarnera sivisusinnaagajulluni. Puigortunngorneq eqqugaasup

ilaqutaanut inuttullu attaveqarfiinut annertuumik sunniuteqartarportaaq. 2013-imi nuna tamakkerlugu puigortunngorneq pillugu pilersaarusiormik kinguneqartumik (Puigortunngorneq pillugu pilersaarusiornissamat siunnersuut 2013), 2012-imi puigortunngorneq pillugu nassuiaasiortoqarpoq (Puigortunngortut pillugit nassuiaat 2012). Tamatuminnga suliaqarnermut atatillugu inuit 254-it puigortunngorsimasut paasineqarpoq (Puigortunngortut pillugit nassuiaat 2012). Siunissami amerliartornissaat naatsorsuutigineqarpoq (ibid.). Puiguttortut nappaataat suussusersineqanngitsut amerlassagunarmata pisortatigoortumik missingersuutip appasippallaarnissaa ilimanarpoq.

Nunat tamat akornanni puigortunngorneq annertungaatsiartumik ilisimatusarfiuvoq. Ilaatigut nunat inoqqaavisa akornanni nappaatip atugaanera ilisimatusarfiulluni (Warren et al. 2015). Puigormik nappaatilinnik paaqqutarinnineq- innuttaasut ataatsimoortut assigiinngitsut kulturikkut assigiinngissutaat immikkoorutaallu eqqarsaatigalugit qanoq pitsaanerpaamik aqqisuunneqarsinnaanerani Norge Canada Nunani issittuni ilisimatusarfiupput (Finkelstein et al. 2012, Larsen et al. 2016). Nunatsinnut tunngatillugu ataatsimik suliniuteqartoqarpoq, RemoDem qulequtsiullugu suliniut (RemoDem 2013).

Peqqinnissaqarfik – Nappaatinik suussusersiniaaneq

Qanoq iliornikkut qanorlu annertutigisumik inuit puigortunngortut nappaataasa suussusersineqartarnerat assigiinngiangaatsiarpoq. Taamaamat nappaammik suussusersineq ilaatigut pingaarnertut napparsimasut pissusilersornerannik piginnaasaanillu tunngaveqartarpoq. Allatigut nakorsamit misissorneqarnikkut immersugassamillu immersuinikkut nappaat suussusersineqartarpoq, puigortunngormullu misissueriaatsimik issittumi innuttaasunut tulluarsakkamik soqanngilaq. Nappaammik suussusersinermut taamatullu nappaatip paaqqutarinninnerullu qanoq ingerlanissaannut aqqisuussinermut atatillugu, amerlasuuni napparsimasut pillugit Peqqinnissaqarfiup kommunillu akornanni paasissutissanik tunniussisoqassaaq. Paasissutissat uuttorneqarsinnaangitsut naapertorlugit attaveqatigiinnerup ajalusoortarnera paasissutissallu apuuttannginnerat qanigisaasorpaaluit misigisarpaat. Tamatuma paaqqutarinninnermut ajortumik sunniuteqartarnera taakku misigisarpaat.

Kommunini – Inigisaq, ulluinnaat, ataqatigiissaarineq

Paasissutissat uuttortarneqarsinnaangitsut naapertorlugit ilaquttap puigortunngorsimasinnaanera imal. puigortunngormik pasitsaassineq pillugu apeqqutissaqarunik siunnersortinnissamillu pisariaqartitsiginik sumut saaffiginninnissaaq, qanigisaasut tamarmik ilisimannigilaat. Taamaamat ilaatigut Peqqinnissaqarfimmu pinnatik kommunimut saaffiginnittarput. Kommunini pisortaqarfiit utoqqaat saaffiginnissutaannik taakkunungaluunniit tunngatillugu saaffiginnissutinik isumagisallit, pisumi aalajangersimasumi puigortunngormik suussusersinnaanissamat pisarialimmik ilisimasaqartuusariaqanngillat. Taamaamat puigortunngormerup kommunimit qanigisaasuniillu paasineqarnissaanut taamalu eqqugaasup nakorsartinnissaanut piffissaaq sivisooq ingerlasinnaavoq.

Utoqqaat puiguttortorpaaluit namminneq inigisaminni najugaqarput. Nappaateqarnerup sivitsoriarnera ilutigalugu allanit ikiorneqarnissaaq pisariaqalersarpoq. Puiguttortut namminneq angerlarsimaffiminniittut amerlasuut ikiorteqartinneqarput qanigisaminniillu saniatigut ikiorneqarlutik. Nappaatip immikkoortuini kingusinnerusuni puigortunngortoq paaqqutarinniffimmut imal. puigortunngortunut paaqqutarinniffimmut nuuttariaqalerajuppoq.

Kommunini tamani puigortunngortunut ataqatigiissaarisoqanngilaq, kommuninilu suleqatigisani taamaallaat Kommuneqarfik Sermersooq, saniatigut suliami ilaattut allanik akisussaaffeqanngitsumik puigortunngortunut ataqatigiissaarisoqarpoq. Puigortunngortunut ataqatigiissaarisoq pisortaqarfiit inuillu napparsimasunut ataasiakkaanut sullissisut assigiinngitsut akornanni ataqatigiissaarisutut qanigisaasunullu sulisunullu assigiinngitsunut ilisimasalittut atuuppoq. Puigortunngortunut ataqatigiissaarisoqanngippat imal. ilinniarsimasut allanik suliaqarpat, puigortunngormermut tunngatillugu piginnaasat tamakkiisumik atorneqartanngillat.

"Puigortunngortunummi immikkoortortami anaanama najugarisimasaani sulisut ukiuni arlalinni puigortunngortunik ilaqarnissamat sungiusarsimapput. Anaanama inaanut iseraangata tamanna ersarittaqaq. Najugaqartut ass. kamarataaraangata sulisullu naveerlugit, ilinniagaqassutsikkut piginnaasaat tupigusuutigisarpakka. Misillitagartuujunerat inuttarsiuinnginnerallu nalunngikkaat ersarittaqaq." (qanigisaasoq, ilisimatusarnermi najuulluni suliaqarner 2018)

Utoqqarnik paaqqutarinniffinni assigiinngitsuni, puigornernik assigiinngisunik nappaatilinnut puigortunngorneq tunguinerlu pillugit sulisut ilisimasaasa taakkununga tunngatit annertuumik assigiinngisuteqarnerat, najuulluni ilisimatusarnermi suliat uuttoqarsinnaanngitsut takutippaat. Taamaammat najugaqartut puigortunngortut qanoq immikkut ilisimasaqarfigitigalugit paaqqutarineqarnerat assigiinngisuteqarportaaq. Puigortunngortunut immikkoortortani sulisut annertuumik taarseraaffiini sulisut misilitagaqalersanngillat. Tamanna aamma qanigisaasut ilaquuttamik puigortunngortup paaqqutarinniffimmi puigortunngortunulluunniit paaqqutarinniffimmi qanoq inneranik misigisaanni ersertarpoq. Paaqqutarinninnerup pitsaassusaa sulisut ataasiakkaat akornanni annertuumik assigiinngiaartuusutut qanigisaasunit misigineqarpoq. Sumiiffiit ilaanni sammisassat suut inunnut puigortunngortunut iluaqutaanerannik ilisimasaqannginneq, najugaqartut puigortunngortut najugaqartunut allanut sanilliullugit sammisassaqartinneqannginnerunerannik kinguneqartarpoq.

"Aalajangersimasunik aalajaatsunik sulisoqarnera taakkulu avataanni aalajaanngeqisunik- taarseraatiinnavissunik misilittagartuutullu ilinniagaqassutsimik inoqatinullu ataqqinnissutsimik pigisaqanngitsunik sulisoqarnera, qanigisaasutut takusinnaallugu assut oqimaappoq." (Qanigisaasoq, ilisimatusarnermi najuulluni suliaqarneq 2018)

"Ananama puigortunngortunut sullissivimmi tungiorneqarnera toqqissisimanarpoq. Isumagilluarpaat. Naammagisi- maarinnippoq qujamassulluni sulisullu toqqissinartillugit." (Qanigisaasoq, ilisimatusarnermi najuulluni suliaqarneq 2018)

Qanigisaasut suleqatigiinnerat innuttaasunillu qaammarsaaneq

Puigortunngortunut qanigisaasut nappaammit tamatuminnga annertuumik sunnigaasarput aammali puigortunngortutpaaqqutarinniffimmut imal. puigortunngortunut angerlarsimaffimmut nuunnermi, eqqortumik paaqqutarinninnissamik sulisut pilersarusiornerannut atatillugu annertuumik iluaqutaasinnaasarlu- tik. Innuttaata puigortunngunnginnerani qanoq ittuunera qanigisaasut ilisimaaraat. Najugaqartumik puigortunngortumik naapitsinermi tunguinermilu ilisimasat taamaattut utoqqarnik paaqqutarinniffinni sulisunut iluaqutaasinnaapput.

Inuit amerlanersaasa puigortunngorneq naammattumik ilisimasaqarfiginngilaat taamaammallu qanigisaasut puigortunngortunik paaqqutarinninnermi assigiinngitsuni peqataatinnaannut atatillugu qaammarsaanikkut suliasaq annertuvoq. Paasissutissat uuttoqarsinnaanngitsut naapertorlugit, puigortunngornerup suunera pillugu, qanorlu qanigisaasutut qanigisamut puigortunngortumut ikiuussin- naaneq tapersersuisinnaanerlu pillugit ilisimasassanik naammattunik pissarsineq, qanigisaasut ilaasa misigaat. Sumiiffinni amerlasuuni qanigisaasut naammattumik ilisimatinneqannginneq misigaat. Sumiif- finni tamani aamma qanigisap paaqqutarineqarnerani naammattumik peqataatinneqartutut imal. paaqu- tarinninnermut katerisimaarnernilu peqatiserineqartutut misigisoqanngilaq. Napparsimasumut aqqu- saartugassaasa imminnut ataqatigiinnerunissaat puigortunngornerullu qanoq ineriartornissaa – tassalu nap- paatip killiffii suut naatsorsuutigisinnaaner- sulisut pisortaqaarfiillu suut akuliukkajunnerusarnerannut atatillugu qanoq naatsorsuuteqarsinnaaneq pillugu ilisimasaqarnerunissaq, qanigisaasut ujjartorpaat.

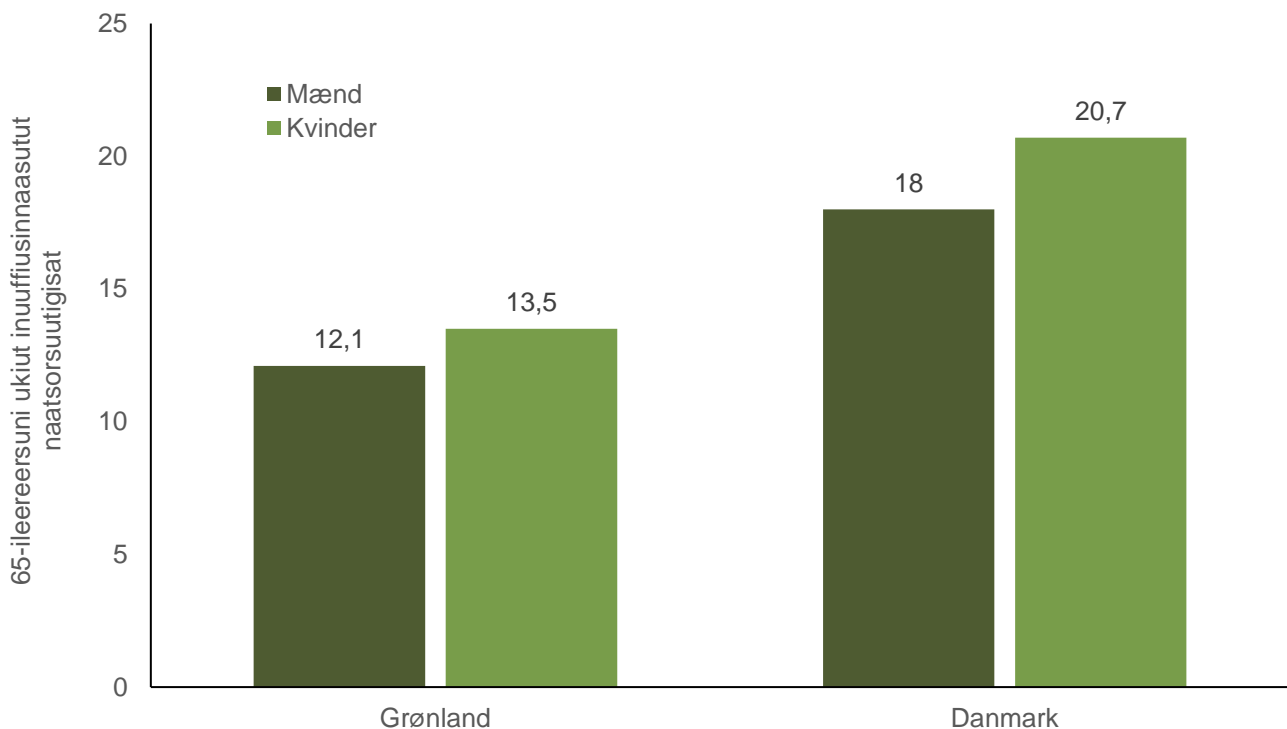
"Ullut aappassaariinnaraat qanigisaasut ima oqafigisariaqarput: "Takuuk. Ataatarsi anaanarsiluunniit isumagilluas- savarput, kinaasorli paaserusoqarput. [...] atuagaaqqamik tikulluaqqusissumik pissarsineq ajunngeqaaq uannili taanna akilerilluni oqaloqatigiinnermut ilassutaassaaq. Isumaga naapertorlugu tamanna qanigisaasut peqataatis- sagutsigik puigortunngortunullu utoqqartanullu akulikitsunik pulaartarnissaat naatsorsuutigisinnaarusukkutsigu inu- unermillu naleqarnerulersitseqataassappata, taava pilertortumik tikilluaqqusisoqartarnissaa pingaaruteqarsoraara" (Qanigisaasoq, ilisimatusarnermi najuulluni suliaqarneq 2018)

"Qaammatit tamaasa qanigisaasugut naapittarpugut. Isumaga naapertorlugu iluaqaaq paasissutissarpassuarnillu pissarsivugut. Atuagassiaaqqanik pissarsivugut dvd-nillu paasisutissanik imalinnik isiginnaarluta." (Qanigisaasoq, ilisimatusarnermi najuulluni suliaqarneq 2018)

4.04 Nappaatit anigugassaangitsut toqulu

Innuttaasut peqqissusaannik misissuisitsinermi paasissutissat utoqqaat nappaataannik oqaatiginnissinnaapput. Nappaammut allanngorartitsisunik arlalinnik akuleriisitsinikkut peqataasup 'anigorsinnaangisamik nappaateqarneranik' imal. 'peqqissuuneranik' allanngorartitsisumik suliaqartoqarpoq; peqqiillortutut immiut naliliivigisimagaanni, tusillangaatsiarsimagaanni, sukornermik nappaateqaraanni, aap taqqanut naqitsinera qaffasippat imal. pualavallaaraanni (BMI 35+), taava pineqartoq nappaateqartuussaaq – taamaangippat (timikkut) peqqissuussaaq. Utoqqaat 77%-ii napparsimasutut immikkoortinneqaraluit, nappaatit pineqartut saniatigut allarpassuarnik nappaateqartoqarsinnaammat, tamanna pisarnertut misingersuineruvoq. Ukioqqortusiartorneq ilutigalugu napparsimasut amerliallapput, angutilli arnallu assigiinngissuteqanngillat. Tarnikkut peqqissuseq ilanngutissagaanni utoqqaat 80%-ii anigorsinnaangisaminik nappaateqanngikkunik tarnikkut sanngiiffeqarput.

Anigorsinnaangisamik nappaateqarnerup oqallisigineranut atatillugu innuttaasut peqqissusaannik misissuisitsinermi tamatumunnga tunngasup aalajangersimasup ilanngunnissaa periarfissaangikkaluaq, toqusartut pillugit misissueqqissaarnerit pingaaruteqarput. Nunatsinni inoorlaap agguqatigiissillugit ukiut inuuffigisassatut naatsorsuutigisat niviarsiaqqanut sanilliullugit nukappiaqqani ikinneralaarsuunerat Danmarkimullu sanilliullugit nunatsinni ikinneralaarsuunerat nalinginnaasumik ilisimaneqarpoq, kalaallinili 65-inik ukiulinni angutini arnanilu ukiut inuuffiusussatut sinneruttutut naatsorsuutigisat assigiinngissutaat annikitsuararsuuvoq (takussutissiissut 4.1). Tamanna angutini toqusutaasartut immiut toqunermik ajunaarnermillu inuusunnermi pisartunik pingaarnertut patsiseqarpoq. Danmarkimut naleqqiullugu assigiinngissut suli annertuvoq.

Takussutissiaq 4.1. Nunatsinni Danmarkimilu angutit arnallu 65-inik ukiullit ukiut inuuffigisassaattut sinneruttutut naatsorsuussat (kisitsisaataasivik, Kalaallit Nunaanni Naatsorsueqqissaartarfik kiissalu Danmarkimi naatsorsueqqissaartarfimmi kisisaataasivik).

Inuunerup ingerlanerani qanigisanik annaasaqarneq utoqqaat amerlanerpaat misigisimavaat. Taamaammat annaasaqarneq nalinginnaasutut inuunerullu ilassaattut misigaaq. Utoqqaat amerlasuut qiimasuunerup pingaaruteqassusaanik pingaartitsinerisa peqatigisaanik (Berliner & Stender 2013), ilarpaalui misigissutsinik oqimaatsunik- soorlu aliasuummik toqqortaarput. Qanigisanik annaasaqarneq pillugu oqaloqatigiinnerit utoqqaat akornanni oqaluserisassanut allanut sangutipallanneqartarput.

Ataataga aqqaneq marlunnik ukioqartunga toquvoq. Tamatuma kingorna tamanna kimulluunniit eqqaanikuunnngilara. (paasisutissiisoq, ilisimatusarnermi najuulluni suliaqarneq 2018)

Inooqatigisamik annaasaqarneq oqimaappoq. Nakorsap kingorna sianerluni oqaloqatiginninnera iluaqutaavoq. Allanut oqaluuserivallaartanngilara. Taakku nammatassarinnngilaat. Uanga nammineq nammatassaraara. (Paasissutissiisoq, najuulluni ilisimatusarneq 2018)

5. Utoqqarnut tunngatillugu nammineq piumassutsimik suliaqarneq, piumassusikkaat attaveqatigiinnerlu

5.01 Nammineq piumassutsimik suliaqarneq

Imm. 2.5-imi eqqaaneqartutut 2018-imi innuttaasut peqqissusaannik misissuisitsinermi allanut assigiinn-gitsutigut ikiuuttarnertik utoqqaat akissuteqartut pingajorarterutaasa missaasa oqaatigaat. Utoqqaat peqatigiiffiinni ilaasortat assigiinn-gitsutigut ikioqatigiikkajupput. Utoqqaat peqatigiiffiinni eqeersimaarnerni ilaasortat, ullut tamaasa imal. sap. ak. arlaleriarlutik naapittarnerat, paasissutissat uuttorneqarsinnaann-gitsut takutippaat. Attaveqatigiikulanerup qanoq iliornissamut qanorlu ilippat ulluinnarni imal. immikkut pisoqartillugu- soorlu napparsimasoqarpat immikkulluunniit ittumik pisoqarpat tapersersoqatigiinnissamut utoqqaat malussarilluartippaat.

Utoqqaat peqatigiiffiisa ilaasa meeqqerivinnit paaqqutarinniffinniillu pulaarteqartarnerannut/ pulaartarnerannut imal. ass. meeqqat ulluannut juunip aallaqaataani pisartumut atatillugu ammasunik aaqqsuussisarnerannut, arlalinnik assersuutissaqarpoq. Taamaalilluni najukkami utoqqarnik nammineq piumassutsiminnik suliaqartorpaaloqarpoq. Utoqqaat namminneq ikiuinerlut oqaatigisinnaasaannik soorlu ikinngummut arnamut sanilimulluunniit ikiuunneq, nammineq piumassutsimik akissarsiaqaatigina-gulu suliaagaluaq, nammineq piumassutsimik suliatut utoqqarnit oqaatigerusunneqartariaqanngilaq.

Utoqqaat peqqissut utoqqaqatiminnut sammisassanik aallartitserusussusaat annikitsoq, paasis-sutissat uuttorneqarsinnaanngitsut takutippaat. Tamanna soorunami utoqqarni tamani atuutinngilaq arlal-lilli sammisassanut peqatigiiffimmi/nni nammineq ilasortaaffigisani toqqammavissat iluanniittunut su-leqataarusunnerunertik oqaatigaat. Taamatuttaaq utoqqarnik peqqissunik utoqqarnillu paaqqutarinniffi-niittut qanigisaannik nammineq piumassutsimik tunngaveqartumik kommuninut tunngatillugu sammisas-sanik aaqqsuussiniarluni peqataatitsiniarnerup ajalusoarjunnera, kommunimi sulisunik apersuinerup takutippaa. Tamanna kommunit nammineq piumassutsimik tunngaveqartumik sammisassaqaatitsiniarne-risa amerlasuut piviusunngunngitsoornerannik kinguneqartarpoq.

Kommuniniit qanigisaasut ass. utoqqarnik paaqqutarinniffinni sammisamut peqataanermi akiler-neqarnissamik naatsorsuuteqartarnerat, imal. paaqqutarinniffik qanigisaasunut ataatsimoorluni aaqqsu-ussinernut qaaqqusigaangat, peqataanianik ikittuinnarnik takkuttoqartarnera misigineqarajuppoq.

5.02 5.2 Piumassusikkaat

Utoqqarnik sullissinermi aaqqsuussaannikkut inissisimaffinni tamani utoqqarnik paaqqutarinniffinni kif-fartuussinermik sulialinniit, peqqissaanermik sulialinnut, qullersat ataanni aqutsisunut allaffissornikkullu ingerlatsivinniittuni piumassusikkaanik sulisoqarpoq. Taakku tamarmik sullivimmuut soqutigilluinnakka-minnut nukissanik immikkut ittunik tunniussaqaarsinnaaneq ataatsimut ilisarnaatigaat (Nørtoft & Jensen 2019).

Utoqqarnik sullissineq, ilinniarsimanningsorpassuarnik sulisoqarneq aalaakkaasunillu sulisus-sarsiniarnermi unammilligassaqaarneq pissutaallutik unammilligassaqaqarfuijuarpoq (Nørtoft & Jensen

2017b). Taamaammat paaqqutarinninneq sanngiiffeqaqaaq piumassusikkaanillu ajornartorsiutinut unammilligassanullu ulluinnaarni sulinermi pilersartunut aaqqiissutissanik namminneq eqqarsarlutillu piviusunngortitsisinnaasunik pinngitsuuisinnaangivilluni. Utoqqarnut tunngatillugu sangiiffeqarneq taanna takornartaanngilaq issittumilu inuiaqatigiinni pisortat ingerlatsiviini allani nassaassaallunissaaq (McLeod et al. 2004, 2008). Ulluinnarni utoqqarnik paaqqutarinninnermi unammilligassaqartarlunilu sulisut namminneq aaqqiissutissarsiniarfigisartagaannik pisoqartaannarpoq. Najukkani piumassusikkaat ulluinnaarni unammilligassanut nukissat suleriaatsillu pioreersut atorlugit piviusunngortinneqarsinnaangitsunut iliuusissanik aaqqiissutissanillu inerisaasimanerannut assersuutissat arlallit, suliniummi paasisutissat uuttoqarsinnaangitsut takutippaat (Nørtoft & Jensen 2019).

Piumassisikkaat taakku suliniutaasa piviusunngortinnissaannut pitsaanerpaanik periarfisiisoqassappat, killilersugaanngitsunik toqqammavissinnissaat utoqqarnillu paaqqutarinniffinni aqutsisunit sulisunillu tapersorsorneqarnissaat aalajangiisuussaaq. Aqutsisut sulisullu akornanni inuttut attaveqatigiinneq- piumassusikkaamit suliniutip aaqqisuussaannikkut inissisimaffinni tamani allaffissornikkut annertuunik aningaasartuuteqarani, sulianik annertuunik ingerlatsiviunani annikitsukuutaarpassuarnillu ilanngussuilluni pilersaarutorani- piviusunngortissinnaanissaanut aalajangiisuusinnaavoq. Taamaammat aqutseqatigiit sulisullu aaqqisuussaannikkut inissisimaffiit assigiinngitsut akornanni qanimut ataqatigiinnerat piumassusikkaanut iluaqutaassaaq. Utoqqarnik sullissinerup sanngiiffeqarnera inunnillu ataasiakkaanik pinngitsuuisinnaanginnera allaffissornermissaaq atuuppoq, taamaammallu kommunini allaffissornikkut ingerlatsiviit ataavartitsinissamik aaqqisuussamik allaffissornikkut aqutsinikkullu ikorfartuinissamik suliffimmilu aalaakkaasunik puimassusikkaanik peqaannarnissamik qulakkeerinnissaq ajornartorsiutigisinnavaat. Inunnik ataasiakkaanik pinngitsuuisinnaanginneq tunguinermi paaqqutarinninnermilu periutsit kommunimiit kommunimut illoqarfimiillu illoqarfimmut assigiinnginnerujussuannik nassataqarportaaq (ibid.). Pasissutissat uuttoqarsinnaangitsut piumassusikkaat angusimasaannut utoqqarnillu sullissinermut tunniussimasaannut pitsaasunut assersuutissanik imaqarnerat assigalugu, inuit immikkut nukissallit soqutigisallillu ikorfartorneqannginnerannut arlalinnitaaq assersuutissaqarpoq. Tamanna inuit taakku sulerusussusaannut annertuumik nungullarsaasuusinnaavoq, taamaalillutillu isumassarsiat nukissallu annaaneqassallutik.

"Najugaqartunik oqaloqateqarneq nuannaraara. Pisariaqartitaasa suusut paasinissaat pingaaruteqarpoq, uangalu ullut tamaasa sapinngisaq tamaat ullugissaartitseqataaniarlunga suniarnerat paasiniartarpara." (Utoqqarnik paaqqutarinniffimmi sundhedsassistenti, najuulluni ilisimatusarneq 2019)

"Najugaqartut arlaallit inuunera tamangajaat ilisarimavakka, meeraagallaramalu taakku uannik ilinniartitseqataasimapput. Najugaqartut ilaasa ullut tamaasa saneqqullunga oqaluutilaannigikkaangatsik aliasuutigisarpaat. Oqaloqatiginissaat periarfissaagaangallu angallammik angalaaqatigalugillu aalisaqatiginissaat isumagiuarpara." (Utoqqarnik paaqqutarinniffimmi pedeli, najuulluni ilisimatusarneq 2019)

"Pisortaasimasooq suleqatikkuminartuuvoq. Suliniuterpasuit aallartippagut. Pisortartaaq tamatumani iluatitsiviunngilaq. Tamtuma inerisaavigineqarnissaanut annertuumik neriuutissaaruppunga." (Utoqqarnik sullissisuusimasooq, najuulluni ilisimatusarneq 2019)

5.03 Innuttaasut, kommunit peqqinnissaqarfiullu akornanni attaveqatigiinneq

Oqaatsitigut unammilligassat

Pisortaqarfinnik, ilaqtutanik ikinngutinillu attaveqateqarneq utoqqarnut annertuumik pingaaruteqarpoq. Peqqinnissaqarfimmi sulisut amerlasuut kalaallisut oqaseqartuunngillat. Tamanna napparsimasup peqqissusaanut tunngatillugu attaveqatigiinnermut sunniuteqarpoq (Curtis 2001). Paatsuinerit namminermut tunngatillugu sulianut nappaatillu oqaluttuassartaanut - ilaatigut oqaatsitigut akimmiffeqarnerup nassatarisaanik paasisimasaqannginnerup utoqqarnit misigineqartarnera, paasisutissat uuttoqarsinnaangitsut takutippaat (Schlütter 2019). Oqalutseqarnermi nutserinerup nammineq paatsoornermik nassataqarsinnaanera ilaannit misigineqartarpoq.

Innuttaasut peqqissusaannik misissuisitsinermi peqataasut tamangajammik ajornartorsiuteqaraktik kalaallisut oqalussinnaaneraput 60%-illu qallunaatut ajorisassaangitsumik oqalussinnaanerarlutik.

Ukioqatigiiaat 1950-imiit 1979 tikullugu inunngortut qallunaatut oqallorinnerunerarmata, siunissami utoqqaat qallunaatut piginnaasaasa inuusuttunit pitsaanerunissaat natsorsuutigineqarsinnaassaaq.

Kommunini ikinnerussuteqartunik qallunaanik skandinaviamilunilluunniit kalaallit oqaasinnik paasisinnaanatillu oqalussinnaangitsunik utoqqaarnera, paasisutissat uuttorneqarsinnaangitsut takutippaat. Tamanna pingaartumik utoqqarnik paaqqutarinniffinni puigortunngortunulluunniit angerlarsimaffinni najugaqartunut, sumiiffinni amerlasuuni kalaalisuinnaq oqaasilinnik sulisorpassualinni ajornartorsiutaasinnaavoq. Pingaartumik inunnik kalaallisut oqaasiliunngitsunik puigortunngortunik, sumiinnerminnik paasiuminaatitsisunik paaqqutarinnittunik tunguisunillu attaveqateqarnissaq annertuumik ajornakusoorsinnaavoq. Massakkorpiaq nunatsinni innuttasut 2%-ii qallunaatut innuttaassuseqanngillat. Nunasisut amerlanersaat Filippinerineersuupput, Thailandimeersuullutik Kinameersuullutillu (Kalaallit Nunaat pillugu kisitsist 2019). Taama ineriartorerup utoqqarnut paaqqutarialinnut paaqqutarinnittunullu siunissami oqaatsitigut unammilligassanik sunik nassataqarumaarnissaa sulii paasiuminaappoq.

Utoqqaat kommunimut attaveqarnerat

Paasisutissat uuttorneqarsinnaangitsut naapertorlugit utoqqaat arlaqartut kommunimut attaveqarnerup allaanerusinnaanissaa kissaatigat. Sumiiffiit ilaanni apeqquteqarniarlutik sumut saaffiginninnissartik utoqqaat qanigisaasalu ilisimangilaat, taamammallu nappaammut paaqqutarineqarnermullu tunngatillugu apeqqutit akinneqanngitsut pisariaqartit paasiniaavigineqanngitsut nalorninerlu atugaraat. Kommunimut annertunerusumik attaveqarnissamik pisariaqartitsineq utoqqarnit arlalinnit misigineqarpoq, pisariaqartitsilernemiili nammineq saaffiginnittoqarajunnani (takuuk imm. 2.5). Utoqqaat amerlanersaasa kommunimut attaveqarnissaq namminneq suliniutigisangilaat namminnerlu ass. saaffiginnissummut akissutisinnginnermi attaveqarnikkut malitseqartitsissanatik. Tamatumunnga taarsiullugu kommunip utoqqaat pisariaqartitaannik paasiniaanerunissaa kissaatigaat. Utoqqaat ilaanni taama misigineq kommunit kingullermik kattunneqarnerannut atatillugu allannguutinut atassuserneqartarpoq (Jensen et al. 2018).

Utoqqaat amerlasuut kommunit utoqqarnut neqeroorutaat suusut ilisimangilaat. Tamanna paasisutissani uuttorneqarsinnaangitsuni innuttasullu peqqissusaannik misissuisitsinermi peqataasut utoqqaat, illoqarfimmi nunaqarfimmiluunniit najukkaminni utoqqarnut neqeroorutit pillugit apeqqummut akissumminni assigiinngiiaaqisunik akissuteqarnerisigut erserpoq. Taamaalillutik ass. Nuummiit peqataasut 56%-ii taamaattunik neqerooruteqarneraapput, 36%-it naaggaarlutik 8%-illu naluneraallutik. Taamaammat akissutaasut kommunit utoqqarnut neqeroorutaannik qulaajaaviginissaannut atorsinnaanngillat.

”Saaffiginninniarneq [kommunimut] siornatigornit ajornakusoornerrujussuanngorpoq. Siornatigut kommunerujussuanngunngikkallaratta oqaluukkuminarnerupput. Kommunimut saaffiginnikkaangama ukiut arlallit, qaammatit arlalit ullulluunniit arlallit akissutisinissamut utaqqisinnaasarpunga.” (Paasisutissiisooq, Jensen et al. 2018)

Kommunip iluani attaveqatigiinneq

Paasisutissat uuttorneqarsinnaangitsut naapertorlugit sumiiffinni arlalinni angerlarsimaffinni ikiortini, utoqqarnik paaqqutarinniffinni puigortunngortunullu angerlarsimaffinni sulisut aqutsisullu, kommunimi allaffissornikkut ingerlatsiviup namminnerlu akunnerminni attaveqatigiinneq ajornartorsiutaasutut misigaat. Sumiiffiit ilaanni paaqqutarinniffinni angerlarsimaffinnilu ikiortini sulisut aqutsisullu, suliniutinut assigiinngitsunut tapersorneqarnissap ajornakusoornera misigaat. Allatigut sulianut immikkorluinnaq ittunut - soorlu aningaasaateqarfinnit aningaasanik qinnuteqarniarnermi- kommunit allaffissornikkut tamatigut nukissaqarfigiuaannangisaanni piginnaasaqarfigiuaannangisaanniluunniit tapersorneqarnissaq sulisut naatsorsuutigisarpaat. Sumiiffinnili arlalinni immikkoortortanik, pisortat allaffissornikkut ingerlatsiviinik pingaarnertullu immikkoortortat akimorlugit kingunearluartumik suleqatigiittoqarneranik assersuutissaqartoq, paasisutissat uuttorneqarsinnaangitsut takutippaataaq (Nørtoft et al. 2018).

Kinguaariit akornanni attaveqatigiinneq

Utoqqaat ilaat pitsaasumik akulikitsunillu meeqqaminnut, ernuttaminnut ernutaqqiutiminnullu- takusarnikkut oqarasuaatikkulluunniit- attaveqartarput. Utoqqaat allat kinguaariit inuusuttaannut attaveqarnerat anikinneruvoq, Amerlasuulli kingiaariit akornanni attaveqatigiinneq pingaaruteqarnerarpaat (Nørtoft & Jensen 2017b).

Utoqqaat amerlasuut inuusuttut kalaallit kulturiannik ileqquinillu ilisimasakippallaarsorinninnerat, paasisutissat uuttorneqarsinnaanngitsut takutippaat. Tamanna kinguaariit imminnut attaveqatigiippallaannginnerannik imal. attaveqatigiinnerup kulturimut tunngatillugu ilisimasanik piginnaasanillu ingerlatitseqqiinermut tunnganatik allanulli tunngassuteqartarnerannik patsiseqarsinnaavoq. Ulluinnarni inuunermi nutaaliaasumi ilisimasanik kulturimut tunngasunik kinguaariit tullinut ingerlatitseqqiinissaq ukkanneqarpi-anggilaq. Nuna tamakkerlugu- kommuninilu utoqqaat pillugit nalunaarusiani iliuusissatullu siunniussani, utoqqaat piginnaasalittut pingaarutilittut oqaatigineqarput. Taakkunani utoqqaat ataqqineqarnissaat imikkullu ilisimasaasa piginnaasaasalu atorneqarunik qanoq iluassatiginera nassuiarneqarput. Qanorli tamatuma pinissaa oqaatigineqanngilaq (Nørtoft & Jensen 2017a). Meeqqanut inuusuttunullu ileqqutoq-qanik soqutiginnilersitsiniarneq iluatsinngippat taakku pillugit ilisimasat annaaneqarnissaat, utoqqaat ar- lallit ernumagaat. Nutaaliaasumik inuuneqarnermi kulturimut tunngatillugu ilisimasat piginnaasallu kin- guaariit akornanni ingerlateqqinneqarsinnaanissaannut iliuusissanik tigussaasunik amigaateqarneranik misigisat taamaattut tikkuussipput

"Inuusuttut utoqqaallu imminnut paaseqatigiittanngillat. Soorlu silarsuarni assigiinngitsuniittugut. Immitsinnut paa- seqatigiinnerusinnaasuugutta nuannissagaluqaaq." (Utoqqarnik paaqqutarinniffimmi sulisoq inuusuttoq, najuulluni ilisimatusarneq 2017)

Namminneq utoqqartamillu annertuumik assigiinngissuteqarnertik utoqqaat qanigisaasa misigaattaaq. Ass utoqqartat peqatigalugit sammisassat utoqqarnillu paaqqutarinniffimmut namminerluunniit inigisaan- nut pulaarnermi suut oqaluuserisinnaanerit pillugu ilisimasat isumassarsiassallu, qanigisaasut amer- lasuut amigaatigaat.

6. 2005-imiit 2018-imut peqqissutsimut tunngatillugu pissusaajartortut

Innuttaasut peqqissusaannik misissuisitsineq siulleq 1993-imi ingerlanneqaraluaq 1993-imi 2018-imilu misissuinerne allanngorartitsisut assersuunneqarsinnaasut amerlallutik, 1993-imi utoqqaat peqataasut ikeqimmata assersuussinerup naatsorsueqqissaarnermi tutsuiginassusaa nalorninaateqartussaassaaq. Taamaammat 2005-imiit 2010-mut innuttaasut peqqissusaannik misissuisitsinermi assersuussinissaq toqqarneqarpoq; misissuinerne tamatumani piffissap apersuiffiusup qiteqquffia tassaavoq 20. januar 2007, taamaalilluni ukiunik 11,3-nik akunnillimmik malitseqartinneqarpoq.

Tabelimi 6.1-imi 2005-imiit 2010-mut misissuinerup 2018-imilu misissuinerup akornanni peqqis-sutsimut uuttuutit immikkut toqqakkat assersuunneqarput. Uuttoorneqartut arlaqartut nalunaarusiami nassuiarneqartut, uuttuutit pineqartut siuliani misissuinerne (ass. imigassamik atuineq tarnikkullu sanngiiffeqarneq) allatut uuttoorneqarnerat, imal. kisitsisit ima annikitsigimmata assersuussinissaq naatsor-sueqqissaarnermi isumaqarani (imminut toqunnissamik eqqarsarneq), assersuussinermi ilaanngillat. Al-lannguutit ilaat naatsorsueqqissaarnermi tutsuiginangaarmata oqaaseqarfigisariaqarput. Nerisat al-lanngornerat (puisip neqitunnginnerulerneq, aalisagartornerulerneq, neqinik aapasortornerulerneq, paarnanik allanillu naatitartornerulerneq) pualavaallaallu amerlinerat nunatsinni navianaatit nalingin-naasumik ineriartornerannut utoqqaattaaq peqataaffigisaannut ilaapput. Qaffasissumik taqqamikkut na-qitsinerata qaffassimaneranut nakorsarneqarnerminnik ilisimatitsisut amerlaqatigiikkaluit (2018-imi aam-mut orsukillisaatinik nakorsaatitorneq ilisimatitsissutaanngilaq), Peqqinnissaqarfimmi nakorsaasoqarne-rulerneranik patsiseqarsinnaavoq. Kiisalu nanertisimasut nikallungasullu ikilisimanerat nassuiaatissaqar-tinngilarput. Piffissami sivisuumi utoqqarni inooriaaseq inooriaatsillu allanngornera innuttaasuni allani ineriartornermut malinnaavoq. Europamiut nerisarisartagaannut sulili aaligartaqaqisumut nuukkiartorneq ersarippoq. Oqimaappallaat pualavallaallu amerliartorput. Inuusuttut akornanni tupatortut ikinnerugaluit, tupatortut tupatortuusimasullu amerlaqaat. Kiisalu utoqqarni ajoqusiinnaasumik imigassamik atuineq inuusuttunit akuttuneruvoq.

Tabeli 6.1. Utoqqaat akornanni navianaataasinnaasut nappaataasartullu (65-ileereersuni) 2005-imiit 2010-mut 2018-imilu. Nunatsinni innuttaasut peqqissusaannik misissuisitsinerit. Naatsorsueqqissaarnikkut assigiinn-gissutsit tutsuiginakannersut qernarissumik qalipaaserlugit ersarissagaapput.

	2005-2010	2018	assersuus- sineq B2018: B2005	95% -imik qulakkieerin- ninneq
	Nukissat nerisane- ersut %	Nukissat nerisane- ersut %		
Puisip neqaa	2,6	1,7	0,66	0,57-0,76
Aalisakkat	7,1	9,7	1,36	1,18-1,57
Nersussuup puulukillu neqaat	3,3	6,5	1,97	1,70-2,27
Paarnat naatitallu allat	8,9	13,3	1,49	1,29-1,73
	%	%		
Ullut tamaasa tupatortut	41,7	42,9	1,03	0,83-1,28
Ullormut minnerpaamik nal.ak. marlunni timiminnik atuisut	53,2	59,9	1,13	0,92-1,37
Oqimaappallaat (BMI 30+)	24,8	30,8	1,24	0,94-1,64
Aavisa taqqanut naqitsinera qaffasippallaat	77,2	66,9	0,87	0,74-1,02
Aap akua orsoq LDL kolesterol > 3,0	70,3	60,6	0,86	0,72-1,03
Sukkorneq	11,7	11,3	0,97	0,64-1,47
Imminut peqqissutut nalilivigineq	56,3	54,7	0,97	0,80-1,17
nukitsigut naggussatigullu annertuumik ippiuutilit	23,7	28,1	1,18	0,90-1,56
Makkunannga ilungersuutilit				
ernumaneq, aarlerineq, eqqissiveqannginneq	19,5	22,4	1,15	0,84-1,56
annilaanganeq				
nanertismaneq, nikallunganeq, aliasunneq	22,6	14,9	0,66	0,48-0,91

7. Maluginiagassat

- Suliat ingerlanneqarnerannik napparsimanermilu sullissinerup ataqatigiissumik ingerlanneqarnerannik utoqqaat qanigisaasullu misiginissaannut, aammali nukit tamatumani atukkat (sulisuut, ilisimasat, ator-tussat) atorluarneqarsinnaaqqullugit **pisortat ingerlatsiviinik ilinniakkallu akimorlugit suleqatigiin-neq** pingaaruteqarpoq. Timimik sungiusaasutut pillorissaasutullu atorfinnik avitseqatigiiffiusut (kom-muni/peqqinnissaqarfik), pisortat ingerlatsivii akimorlugit suleqatigiinnermut kinguneqarluartumut as-sersuutissaapput pitsaasut. Peqqissaanermi ikiortit, peqqissaasut, timimik sungiusaasut pillorissaas-ullu amerlasuut kommuniminni kisimiillutik sulimmata, ajornanngippat kommunit akimorlugit **Peqqissaanerup iluani oqaloqatigiinnerit pingaruteqarputtaa**. Taakku sulianut, unammilligassa-nut pilersaarutinullu tunngatillugu siunersioqatigisinnaasaminnik qanimut suleqateqarneq amigaaatigaat.
- Iliuseqartussani assigiinngitsuni pisariaqartitanik, kissaatinik periarfissanillu misissuinissamut tunn-gatillugu utoqqarnik, sulisunik qanigisaasunillu sammisaqartitsinerni inerisaanernilu **peqataatitsineq** pingaaruteqarpoq. Utoqqaat tamarmik periarfissaqaraangamik isummaminnik pisariaqartitaminnilluun-niit annissisannngillat. Inuit assigiinngitsut akornanni sammisassat suut pisariaqartinneqarnerannik so-qutigineqarnerannillu misissuinermi, periutsit assigiinngitsut atorneqarsinnaapput. Iliuseriniakkap ilu-atsilluarnissaanut atortussat sulisussallu suut piumasaqaataanerisa paasiniarnissaa naapertuutissaa-rtaaq.
- **Paasissutissiinerup pitsaassusaa** sulisuut ilinniartitaanerannut innuttaasunillu qaammarsaanermut tunngatillugu pingaaruteqarpoq. Utoqqaat qanigisaasullu tamarmik sutigut qanorlu iliornikkut ikiorser-neqarsinnaanermut ilitsersorneqarsinnaanermullu tunngatillugu naammaginnartumik paasissutissin-neqartutut misiginngillat. Tamanna utoqqaat ilaanni- ass. kommunip tikinneqarsinnaanngitsutut nam-minerlu ulluinnarni inuunerisamut ungaseqisutut misiginerannik pilersitsivoq. Utoqqarnik paaqqutarin-nittunut/sullissisunut tunngatillugu sulisuut ilinniagaqassutsikkut inerisarnissamut pikkorissarnissamullu periarfissinneqarnissaat, paaqqutarinninnerup pitsaassusaanut aalajangiisuvoq.
- **Inunnut immikkut tunniusimallutik sulisunik** imal. piumassusikkaanik ukkassineq tassaavoq najuk-kami inuttut nukissanik pitsaanerpaamik atuinissamik isumaginninneq. Piumassusikkaat taperser-sorneqarunik soqutigilluinnakkaminnut nukippassuarnik atuisarmata, tamanna inunnut allanut amer-lasuunut iluaqutaasinnaavoq. Piumassusikkaat tapersersoneqannginneq allaalluunniit akimmiffis-saqarnera misiguarunikku nukissaarusinnaapput nukissatilluunniit allanut atorsinnaallugit.
- Utoqqarni sulisunik suliffeqarfimmilu aqqissuussaannikkut inerisaanermut tunngatillugu **aqutsisunik piginnaasatigut aqutsinikkullu tapersisuinissamik** ukkassineq pingaaruteqarpoq. Tassani sulisus-sarsiniarnikkut aalaakkaasunillu sulisoqarniarnikkut annertuunik unammilligassaqarpoq. Aqutsisut aqutsinermut– minnerunngitsumik sulisunik aqutsi-nermut piginnaaneqarluartut, aalaakkaasunik su-lisoqarnissamut suliffiullu siunissami sulisuulerumaartussanut suleqataanissamut suleqatinillu ataatsi-mooqateqarnissamut kajungernartunngorlugu inerisarnissaanut iluaqutaasinnaapput
- **Najugaqariaatsit angerlarsimaffimmilu ikiorteqarneq** utoqqarnik ikiuinermut paaqqutarinninner-mullu pingaarutilittut ilaapput. Utoqqaat illuini najugaqartut namminneq piginnaasaqarluarput taakkulu sammisaqarnerat uummaarissisitsisarpoq utoqqarnillu paaqqutarinniffimmi qiimanermut nalingiin-naasumillu sammisaqarnermut tuniluuttarluni. Sulisoqarnera utoqqaat illuini najugalinni nammineer-sinnaanerusuni sammisaqarnerulersitsisumik toqqissisitsuusinnaavortaaq. Tamatuma peqatigisaanik utoqqaat ilaat sapinngisamik sivisunerpaamik angerlarsimaffimminniikkusunnerupput pisariaqartitsine-rminnilu ikiorteqartinneqarlutik. Pinngitsoornani ”sapinngisamik sivisunerpaamik

angerlarsimaffimmiinnissap” utoqqarni tamani pitsaanerpaajunerata isumaliutigiginissaa pingaaruteqarpoq.

Pisariaqartitsinernut angerlarsimaffimmi ikiorteqartitsisoqartarpasippoq. Tamatuma peqatigisaanik utoqqaat pisariaqartitsisut tamarmik ikiortissarsiortannginnerannut ersiuteqarpoq. Taamaammat pisariaqartitsinertik naapertorlugu ikiorneqartanngitsunik utoqqarpaaloqarsinnavoq.

- **Puigortunngorneq** tassaavoq siunissamissaaq isummerffigissallugu pingaaruteqartoq. Sulisut qanigisaasullu akornanni nappaat puigorneq tamatumalu nassatarisai pillugit ilisimasat amigaatigineqarput. Puigortunngortunut ataqatigiissaarisut qanigisaasunit sulisunillu attavigineqarsinnaasut amigaataapputaaq. Puigortunngorneq pillugu qitiusumik ilisimasaqarfiup siunersioqatigisartakkallu ilisimatitsissutigisinnaassavaat, paasissutigisinnaassallugit siunersioqatigiissutigisinnaallugit minnerunngitsumillu kommunini ataasiakkaani puigortunngorneq pillugu nukiiit suut pigineqarnerat nakkutigalugu.
- Paaqqutarinniffinni **nerisat** - pingaartumik kalaalimernit – utoqqaat kulturikkut kinaassusaannut inuunerisalu naleqassusaannut aalajangiisuummata pingaaruteqarput. Igaffimmi sulisut ilinniarsimasut najugaqartunut assigiinngitsunut nerisat pitsaasunik inuussutissartallit suusut ilisimavaat kalaalimernigillu pingaaruteqassusaat tappiffigalugutaaq. Kalaaliminertugassatut pilersaarutit inuussutissallu pillugit tabelit- pingaartumik ilinniarsimasunik amigaateqartuni nalinginnasumik iluaqutaasinnaassapput.
- **Kulturikkut kinaassutsimik**, utoqqaat nukissaannik qanorlu taakku najukkami atorneqarnissaannik tigussaasunngortitsineq, maanna politikkini anguniagassatullu takorluukkani amigaataavoq. Taakku ilanngullugit allaaserineqarnerat eqqarsaatigineqarnerallu ajunngilaq, qanorli utoqqaat nukissaasa ileqqusalu kulturimut tunngasut ilisimasaasalu ulluinnarni atorneqarnissaannik tigussaasunik siunnersuinissaq aalajangiisuuvoq.
- Utoqqaat arlaqartut **kiserliortutut** misigaat, utoqqarnilu kissaataanngitsumik kiserliorajuttutut misigineq, illoqarfinnut sanilliullugu nunaqarfinni marloriaammik annertuneruvoq. Tamatuma peqatigisaanik ulluinnarni sammisassatigut piginnaasat killeqarnerat **tarnikkut sanngiiffeqarnermut kiserliornermullu** annertuumik attuumassuteqarputaaq. Angutini kiserliorneq kisimiittuunerlu ataatsikkoorajupput. Arnani kiserliorneq kisimiittuunerlutik allanilluunniit ineqateqarnermut attuumassuteqanngilaq.
- **Naligiinnginneq** assigiinngitsutigut utoqqarnik eqquisarpoq. **Arnat** utoqqaat angutitut sanilliullugit sanngiillinermit piginaasakillinermit timikkut tarnikkullu peqqiillinermit misigisaqarnissamut navianartorsiornerupput. Aningaasaqarnikkut utoqqalinersiat **inuuniarnimi aningaasartuutitut** naammat-tusaarniarnissaasa qanoq ilungersunartigisutut misigineqarnera annertuumik assigiinngissuteqarpoq. Avannaani utoqqaat utoqqarnut allanut amerlanernut sanilliullugit kiassarnermut aningaasartuuteqarnerunerat tamatumunnga assersuutissaavoq. **Silamiinneq** utoqqaat inuunerissutut misiginerannut annertuumik pingaaruteqarpoq. Silamiissinnaaneq tassanilu assigiinngitsunik sammisaqarsinnaaneq pingaaruteqarpoq. Utoqqaat amerlasuut namminneerlutik aninisinnaanngillat. Taamaammat inunnut **angalalluarsinnaajunnaarsimasunut** periarfissiinissaq pingaaruteqarpoq. Tamatuma saniatigut utoqqaat namminneq angerlarsimaffimmiinnittut **sammisassaqarnissamut** -assersuutigalugulu ulluunerani qitiusumik sullissivinnukarnissamut **periarfisatigut naligiinngillat**.
- Utoqqaat affangajaat (48%) **ulluinnarni sammisaqarnissamut piginnaasaat killeqarput** 20%-illu tusillassimallutik. Inuit 75-ileereersut pingajorarterutaasa missaasa ulluinnarni piginnaasaasa kil-lilerujussuunerisa- immaqalu aamma ullumikkorniit nal. ak. ataatsip marlullu akornannit annertunerusumik pisortanit angerlarsimaffimmi ikiorteqartitsinerup, utoqqaat **ikiorneqarnissamik** pisariaqartitsinerat erseqqissarpaa.
- **Anigugassaangitsunik nappaateqarneq** ippiuteqarnerlu utoqqaliartorneq ilutigalugu annertusi-artortarpoq tamannalu innuttaasuni utoqqaat amerliartuninnarnerannik ilallugu nappaatillu taamaattut

nakorsarneqarsinnaanerat annertusiartortillugu, siunissami peqqinnissaqarfimmut tamanna unammiligassiivoq.

Najoqqutarisat

Aagaard T. 2018. Begreber om rehabilitering. *Tikiusaaq* 26, 2,11-15.

Aagaard T. 2015. *Hverdagsliv med sygdom. Patienters kulturelle perspektiver på sundhedspraksis i Grønland*. Inussuk. Arktisk forskningsjournal 1. Naalakkersuisut.

Andersen S, Hvingel B, Kleinschmidt K, Jørgensen T, Laurberg P. 2005. Changes in iodine excretion in 50-69-y-old denizens of an Arctic society in transition and iodine excretion as a biomarker of the frequency of consumption of traditional Inuit foods. *The American Journal of Clinical Nutrition*, Vol. 81, 3, 656-663.

Augustussen M. 2018. *Palliation til grønlandske kræftpatienter i Grønland og i Danmark*. Ph.d. afhandling. Ilisimatusarfik.

Baron M, Riva M, Fletcher C. 2019. The social determinants of healthy ageing in the Canadian Arctic. *International Journal of Circumpolar Health*, 78, 1.

Berliner P, Stender AK. 2013. Glæde og styrke – en undersøgelse af værdier hos ældre mennesker i Paamiut. *Psyke & Logos*, 34, 559-575.

Bertelsen A. 1937. Grønlandsk medicinsk Statistik og Nosografi. II. Sundhedsvilkaarene i Grønland [Greenland medical history and nosography. II. Health conditions in Greenland. In Danish]. *Meddelelser om Grønland*, 1937;117,2, 1-248. [215].

Bertelsen A. 1940. Grønlandsk medicinsk Statistik og Nosografi. III. Det sædvanlige grønlandske Sygdomsbillede [Greenland medical history and nosography. III. The usual disease pattern in Greenland. In Danish]. *Meddelelser om Grønland*, 1940;117,3, 1-234. [105].

Bjerregaard P. 2004. *Folkesundhed i Grønland*. Inussuk/Arktisk Forskningsjournal, Nuuk.

Bjerregaard P, Nielsen NO. 2016. Kost. I Dahl-Petersen IK, Larsen CVL, Nielsen NO, Jørgensen ME, Bjerregaard P. 2016. *Kalaallit Nunaanni innuttasut peqqissusaannik misissuisitsineq 2014. Inuunermi atugassarititaasut, inooriaseq peqqissuserlu*. SIF-ip Kalaallit Nunaat pillugu allakkiaani nr. 28. København & Nuuk, Statens Institut for Folkesundhed Peqqissutsimullu Naalakkersuisoqarfik.

Bjerrum L, Barfod S, Becker U. 2010. *Spørg til alkoholvaner- diagnostik og behandling af alkoholproblemer*. København. Sundhedsstyrelsen og DSAM. 1. udgave.

Christensen AI, Jensen HAR, Ekholm O, Davidsen M, Juel K. 2016. *Funktionsniveau blandt personer på 60 år og derover. Resultater fra Sundheds- og sygelighedsundersøgelsen 2013*. København, Statens Institut for Folkesundhed.

Clarke A, Warren L. 2007. Hopes, fears and expectations about the future: what do older people's stories tell us about active ageing? *Aging & Society*, Vol. 27, 465-488.

Clark-Ibáñez M. 2004. Framing the social world with photo-elicitation interviews. *American Behavioral Scientist*, 47, 12, 1507-1527.

Collings P. 2001. "If you got everything, it's good enough": perspectives on successful aging in a Canadian Inuit community *Journal of cross-cultural gerontology*, 16, 127–155.

Collings P. 2000. Aging and Life Course Development in an Inuit Community. *Arctic Anthropology*, 37, 2, 111-125.

Collings P. 2005. Housing policy, Aging and Life Course Construction in a Canadian Inuit Community. *Arctic Anthropology*, Volume 42, 2, 50-65.

Collings P, Wenzel G, Condon RG. 1998. Modern food sharing networks and community integration in the central Canadian Arctic. *Arctic*, 12, 4, 301-314.

Curtis T. 2001. *Kommunikation mellem læge og patient i Grønland – en kvalitativ undersøgelse af interaktionen mellem parterne i den tolkede konsultationssamtale*. Ph.d. afhandling. København, SIF's Grønlandsskrifter 12.

Dahl-Petersen IK, Larsen CVL, Nielsen NO, Jørgensen ME, Bjerregaard P. 2016. *Befolkningsundersøgelsen i Grønland 2014*. Levevilkår, livsstil og helbred. SIFs Grønlandsskrifter 28. København og Nuuk, Statens Institut for Folkesundhed og Departementet for Sundhed.

Puigortunngorneq pillugu nalunaarusiaq 2012. Peqqissutsimut Naalakkersuisoqarfik.

Dunér A, Nordström M. 2007. The roles and functions of the informal support networks of older people who receive formal support: a Swedish qualitative study. *Ageing & Society* 27, 67–85.

Dylov ML. 2018. *Når ens skæbne er at have to rødder. En undersøgelse af ældre grønlandske migranternes tilknytning til nationale og sociale fællesskaber*. Upubliceret lukket speciale afleveret ved Københavns Universitet.

Finkelstein SA, Forbes DA, Richmond CAM. 2012. Formal Dementia Care among First Nations in Southwestern Ontario. *Canadian Journal on Aging*, 31, 3, 257-270.

Puigortunngormermik nappaatilinnut pilersaarummut siunnersuut 2013. Peqqissutsimut Attaveqatigiinnermullu Naalakkersuisoqarfik.

Kalaallit Nunaat kisitsisinngorlugu 2019. Kalaallit Nunaanni Naatsorsueqqissaartarfik 2019 <http://www.stat.gl/publ/da/GF/2019/pdf/Gr%C3%B8nland%20i%20tal%202019.pdf>

Gubrium JF, Holstein JA. 2003. Beyond stereotypes, i, *Ways of Ageing*, Gubrium JF (red), Holstein JA (red), Blackwell Publishing, 3-10.

Günther CM, Bürger A, Rickert M, Crispin A, Schulz CU. 2008. Grip strength in healthy Caucasian adults: reference values. *J Hand Surg Am*. 33, 558-65.

Halkier B. 2010. Fokusgrupper, i, *Kvalitative metoder*. En grundbog, Brinkman S (red.), Tanggaard L (red.). København. Hans Reitzels Forlag, 121-136.

Hastrup K, Rubow C, Tjørnhøj-Thomsen T. 2012. *Kulturanalyse kort fortalt*. København, Samfundslitteratur.

Hopkins SE, Kwachka P, Lardon C, Mohatt GV. 2007. Keeping busy: a Yup'ik/Cup'ik perspective on health and aging. *Int J Circumpolar Health*. Feb; 66, 1, 42-50.

Utoqqalinersisarneq pillugu Inatsisartut inatsisaat nr. 20, 23, november 2015-imeersoq

Jakobsen A, Laurberg P, Vestergaard P, Andersen S. 2013. Clinical risk factors for osteoporosis are common among elderly people in Nuuk, Greenland. *International Journal of Circumpolar Health*, Vol. 72, 19596.

Jensen T, Schlütter M, Olsen MAF, Jensen A, Nørtoft K, Nielsen LO, Hounsgaard L. 2018. *Et godt liv for ældre i det sydlige Grønland: et eksplorativt studie af muligheder og udfordringer*. Arktisk Aldring rapport nr. 3.

Katz S. 1996. *Disciplining Old Age, the Formation of Gerontological Knowledge*. Charlottesville: U of Virginia.

Kim CR, Jeon YJ, Kim MC, Jeong TJ, Koo WR. 2018. Reference values for hand grip strength in the South Korean population. *PLOS ONE*.

Larsen CVL, Hansen CB, Ingemann C, Jørgensen ME, Olesen I, Koch A, Backer V, Bjerregaard P. 2019. *Kalaallit Nunaanni innuttasut peqqissusaannik misissuisitsineq 2018 – Inuunermi atugassarit-taasut, inooriaaseq peqqissuserlu. Innuttaasut peqqissusaat pillugu uuttuutitut takussutissiaq*. SIF-ip Kalaallit Nunaat pillugu allakkiaani nr 30. København, Statens Institut for Folkesundhed.

Larsen LS, Normann HK, Hamran T. 2016. Collaboration between Sami and non-Sami formal and family caregivers in rural municipalities. *Ethnic and Racial Studies* 39, 5, 821-839.

Lassen PO, Olsen TM, Jakobsen A, Andersen S, Laurberg P, Nielsen OBF. 2013. 10-year Follow up on Medication and Functional Level in Nursing Home Residents in North Greenland. *Poster session EU-GMS*, Venedig, Italien.

Laursen K, Lange S, Bjerregaard P. 2003. *Sundheds- og behovsprofil blandt ældre i Qasigiannguit "... at være gammel i Qasigiannguit"*. Qasigiannguit.

Lewis J P. 2011. Successful aging through the eyes of Alaska Native elders. What it means to be an elder in Bristol Bay, AK. *The Gerontologist*, 51, 540–9.

Lynge I, Munk-Jørgensen P, Pedersen AL, Mulvad G, Bjerregaard P. 2003. *Psykisk helbred hos patienter i Grønlands sundhedsvæsen*. SIFs Grønlandsskrifter 15. København, Statens Institut for Folkesundhed.

Lynggaard K. 2010. Dokumentanalyse, i, *Kvalitative metoder*. En grundbog, Brinkmann S (red.), Tanggaard L (red.). København. Hans Reitzels Forlag.

MacLeod ML, Kulig JC, Stewart NJ, Pitblado JR, Knock M. 2004. The nature of nursing practice in rural and remote Canada. *The Canadian Nurse*; Vol. 100, 6, 27-36.

MacLeod ML, Martin Misener R, Banks K, Morton AM, Vogt C, 2008. "I'm a different kind of nurse": advice from nurses in rural and remote Canada, *Nursing Leadership*, Vol 21, 3, 40-53.

Mitchell, C. 2008. Getting the picture and changing the picture: visual methodologies and educational research in South Africa. *South African Journal of Education*, 28, 3, 365-383.

Nørtoft K. 2018. At vælge en bolig at blive ældre i, i, *Gerontologi*. Perspektiver på ældre mennesker, Glasdam S, Jacobsen FF, Gads Forlag.

- Nørtoft K, Carroll S, Siren A, Bjerregaard P, Larsen CVL, Brædder M, Hounsgaard L, Jensen T. 2018. 'Enhancing Well-Being Among Older People in Greenland through Partnerships of Research, Practice and Civil Society', *The Arctic Yearbook 2018*.
- Nørtoft K, Jensen T. 2017a. Aldringsidentitet i spændingsfeltet mellem fangersamfund og velfærdsstat. *Psyke og Logos: Psykologiske perspektiver i Grønland*, 1, 38, 32-51.
- Nørtoft K, Jensen T. 2017b. 1. *Issittumi Utoqqalineq qulequtsiullugu suliniummi kommunini suleqatigiis-suteqarneq. Nalunaarusiaq siulleq.*
- Nørtoft K, Jensen T. 2018a. Mad i alderdommen: livskvalitet, netværk og aktiv aldring. *Tikiusaaq*, 26,2, 16-23.
- Nørtoft K, Jensen T. 2018b. *Qaanaaq: Issittumi Utoqqalineq (AgeArc) Nalunaarusiat sisamaat.*
- Nørtoft K, Jensen T. 2019. Kalaallit Nunaanni utoqqarnik paaqqutarinniffinni piumassusiukkaat. *Tungiuineq*, 36, 3, 44-48
- Olsen MAF. 2018. Gammel i Grønland. *En undersøgelse af de ældre grønlanderes livsvilkår og opfattelserne af ældregruppen i 1900—tallets første årtier*. Upubliceret kandidatspeciale afleveret ved Københavns Universitet.
- Olsen TM, Laurbjerg P, Andersen S. 2010. *Funktionsniveau og sygdom hos personer på alderdomshjem i Ilulissat*. Abstract from NunaMed, Nuuk, Grønland.
- Pensionsredegørelse 2006*. 2006. Familiedirektoratet.
- Petersen R. 1999. Grønlandske hushold og deres opgaver i gamle dage. *Tidsskriftet Grønland*, 47, 6, 213-232.
- Pink S. 2009. *Doing sensory ethnography*. Sage, Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC.
- Rasmussen K. 1906. *Under nordenvindens svøbe*. Gyldendalske Boghandel. Nordisk Forlag. København og Kristiania.
- Najugaqarfissatut neqeroorutit utoqqarnillu paaqqutarinniffiit pillugit nassuiaat 2008*. Ilaqutariinnermut Peqqissutsimullu Naalakkersuisoqarfik.
- RemoDem 2013. <http://www.remodem.eu/project/greenland.aspx>
- Rikli RE, Jonas J. 2004. *Senior Fitness Test*. Fysisk formåen hos ældre – manual og referenceværdier (Senior Fitness Test Manual). Oversat fra engelsk af Torben Hanson og bearbejdet til dansk af Nina Beyer. FADL's Forlag, København.
- Saabye HE. 1816. *Brudstykker af en Dagbog, holden i Grønland i Aarene 1770-1778*. Odense.
- Saunders JB, Aasland OG, Babor TF, De la Fuente JR, Grant M. 1993. Development of the alcohol use disorders identification test (AUDIT): WHO collaborative project on early detection of persons with harmful alcohol consumption-II. *Addiction*, 88, 791-804.
- Schlütter M. 2019. At rejse for at leve. *Omsorg* 36, 3, 18-23.
- Kisitsissaataasivik. Kalaallit Nunaanni Naatsorsueqqissaartarfik. <http://bank.stat.gl/pxweb/da/Greenland/Greenland>

Videncenter for Demens: <http://www.videnscenterfordemens.dk/viden-om-demens/demenssygdomme/>

Warren LA, Shi Q, Young K, Borenstein A, Martiniuk A. 2015. Prevalence and incidence of dementia among indigenous populations: a systematic review. *International Psychogeriatrics* 27, 12, 1959-1970.

Yu R, Ong S, Cheung O, Leung J, Woo J. 2017. Reference Values of Grip Strength, Prevalence of Low Grip Strength, and Factors Affecting Grip Strength Values in Chinese Adults. *Journal of the Society for Post-Acute and Long-Term Care Medicine* 18, 1525-8610.

Siunissami Kalaallit Nunaani utoqqaat. 2012. Naalakkersuisut utoqqaat pillugit iliuusissaat 2012-2015. Namminersorlutik Oqartussat.